

2015 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ TARTALOMBÓL

- *GODA KÁROLY*
A KÖZÉPKORI BÉCSI ÉS BUDAI ÚRNAPOK
ÉS KÖRMENETEK KÖZÉP-EURÓPAI
KITEKINTÉSÉBEN
- *BUZA JÁNOS*
ADALÉK MAGYARORSZÁG 1526 ELŐTTI
PÉNZVERÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ
- *TUSOR PÉTER*
A PRÍMÁS, A BÁN ÉS A BÉCSI UDVAR
(1663–1664)
- *VÖLGYESI ORSOLYA*
SZALAY LÁSZLÓ NEMZEDÉKE KÖLCSEY
VONZÁSÁBAN
- *VARGA BÁLINT*
A BARBÁR MÚLT ÉS A NEMZETI DICSŐSÉG
- *MIROSLAV MICHELA*
A SZENT ISTVÁN-KULTUSZ
REPREZENTÁCIÓI SZLOVÁKIÁBAN
A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVII. ÉVFOLYAM, 2015. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Goda Károly: „Ecce panis angelorum”. A középkori bécsi és budai úrnapok és körmenetek közép-európai kitekintésben	183
Tusor Péter: A primás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664)	219
Völgyesi Orsolya: Szalay László nemzedéke Kőlcsey vonzásában	251

MŰHELY

Kovács Viktória: A leleszi premontreiek szalókai birtoklásának háttere	265
Buza János: A Dunába vetett vonópad. Adalék a Mohács előtti Magyarország pénzveréséhez	281
Kurucz György: Szövetségi érdek, protestáns szimpátia, katonai realitás: a Rákóczi-szabadságharc és az angol közvetítés	299
Varga Bálint: A barbár múlt és a nemzeti dicsőség	319
Miroslav Michela: „A haza legyen minden gyermekének hazája”. A Szent István-kultusz reprezentációi Szlovákiában a két világháború közötti időszakban	333

TUSOR PÉTER

A prímás, a bán és a bécsi udvar (1663–1664)*

In memoriam R. Várkonyi Ágnes

A Lippay–Zrínyi-viszony a rendi dualizmus koordinátáin

A magyar történettudomány jelentős adósága, hogy hiányoznak az ország kora újkori történetében meghatározó szerepet játszó egyházi rendre, kiváltképpen annak politikai tevékenységére vonatkozó kutatások.¹ Márpedig ezek alapvető fontosságúak, hiszen a korszak a *status ecclesiasticus*, és kiváltképpen mindenkori vezetői, az esztergomi érsek szerepének, udvari befolyásának beható vizsgálata nélkül aligha ismerhető és érthető meg. Írásunk ehhez kíván adalékot nyújtani, jelen esetben a Zrínyi-kutatás és az 1663–1664-es sorsdöntő események összefüggésében.

Mint jól tudjuk, a magyar politikai berendezkedést 1608 után meglehetősen szabályozott formában az úgynevezett „rendi dualizmus” jellemezte.² A hatalmat a Habsburg uralkodó és a rendek közösen gyakorolták, törvényhozási szinten a kisebb-nagyobb időközönként összehívott országgyűléseken. Egyébiránt pedig a király (és titkos tanácsosai), valamint a rendek vezetői – a középkori eredetű *prelati et barones* tagozódás alapján –, a mindenkori esztergomi érsek mint az ország prímása és a nemesség által választott nádor együttesen irányították az országot, alkalmanként az úgynevezett Magyar Tanács bevonásával.³ A részelemeiben tulajdonképpen Pázmány Péter két évtizedes érseksége alatt bejáratott, bejáratódott rendszer meglehetősen nehézkes volt, és mindvégig számos funkcionális zavart produkált. A működőképesség biztosításában kulcsszerepe volt az udvari magyar kancellárnak, aki a magyar vonatkozású ügyeket koordinálta az udvarban, s munkáját csak elvétele segítette/nehezítette a Magyar Tanács egy-két mellé rendelt tagja. Az a protestánsok által rendre támadott tény, hogy a 16–17. század során mind-

* A tanulmány az MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

1 Leginkább Pázmány esetében kedvező a helyzet. Vö. Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004. Szerk. Adonyi Judit–Maczák Ibolya. PPKE BTK, Piliscsaba, 2004. (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok).

2 Legújabbban: *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. Balaton Akadémia Kiadó, Keszthely, 2010., különösen 29–42.

3 Vö. *Márk László*: A királyi tanács átalakulása és története Mohács után. Századok 51. (1917) 472–493. és 577–602.

végig egyházi személy töltötte be a tisztséget, jelentős mértékben növelte a primások befolyását az ügyek menetére, akik igyekeztek rendre bizalmi embereiket juttatni e fontos udvari pozícióba.⁴

Zrínyi melletti főszereplőnk, Lippay György esztergomi érsek (1642–1666) szintén mint kancellár került veszprémi püspökként 1635-ben a bécsi udvarba, és patrónusa, Pázmány Péter halála után mint egri püspök gyarapíthatta udvari tapasztalatait egészen 1642-ig, amikor is 42 évesen elfoglalta az esztergomi érseki széket.⁵ 1663–1664-re Esterházy Miklós (1625–1645), Draskovich János (1646–1648) és Pálffy Pál (1649–1654) után már a negyedik nádor, Wesselényi Ferenc (1655–1667) mellett vett részt több évtizedes udvari, kormányzati tapasztalattal rendelkező főpapként és a „másik” első számú rendi vezetőként az ország irányításában.

Viszonyát Zrínyi Miklóshoz ebből a szemszögből lehet történetileg hitelesen szemlélni, nem pedig a nemzeti emlékezetben vagy az irodalmi kánonban betöltött szerepük alapján. Jelesül, hogy míg Lippay jezsuiták által táplált kultusza⁶ a 18. század második felére gyakorlatilag eltűnt, addig a Zrínyi-mítosz terebélyesedése a 21. századig megállíthatatlan, miként a halála 450. évfordulóján rendezett nagyszabású nemzetközi konferencia is mutatja. A mítosz tulajdonképpen genezise az 1663–1664-es eseményekben gyökeredzik, itt a fordulópontja a primás és a bán kapcsolatának is.

A pozitivistá történetírás nagy vonalakban megrajzolt forrásalapú képe viszonyokról leginkább semlegesnek, hovatovább reálisnak mondható.⁷ A múlt század derekán azonban végletesen negatív, talán aktuálpolitikai antiklerikális felhangoktól sem mentes értékelés jellemezte a Zrínyi–Lippay-viszony egészét.⁸ Az 1650-es évek magyar belpolitikai kavalkádjában a primás és a horvát bán valóban ellentétes politikai nézeteket vallanak, szemben álló *factiók* tagjai. Az idők során az 1640-es évek második felében hűvössé váló nexus talán változhatott is pillanatnyi erőviszonyok, aktuális érdekek (például a nádorválasztás) mentén, és nem volt mentes talán a barokk kor sajátos *dissimulatió*jától sem.

A vesztfáliai békekötést követő évtizedben a Pázmány-utód és szellemi örökös Lippay a megváltozott hatalmi feltételrendszerben a későbbi „labanc”, „aulikus”, „svarcgelb” archetípusává vált a magyar közvélemény szemében. Ő a ma-

4 Vö. újabban *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. Hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. Századok 148. (2014) 1136–1137.

5 Életrajzi vázlata: Esztergomi érsekek (1001–2003). Szerk. Beke Margit. Szent István Társulat, Bp., 2003. 296–303.

6 A régebbi irodalomból kiemelkedik: *Joannes Kornelli*: *Quinque lustra Lippaiana. Tyrnaviae, 1722.*; *Sacerdos magnus regni Hungariae sive reverendissimi et illustrissimi principis ac domini, domini Georgii Lippay [...] patris patriae sacer inter homines incolatus [...].* [Nagyszombat, 1667.] Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 272.; *Ephemerides Georgii Lipay [!] archiepiscopi Strigoniensis. Ex actis eiusdem compendio datae.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (Budapest), Kézirattár (= EKK), *Collectio Kaprinaiana*, series B, vol. 46. fol. 1–57.

7 Pauler Gyula és Széchy Károly munkáit ld. alább, a 12. jegyzetben.

8 Vö. például *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. Akadémiai, Bp., 1964. passim.

gyarországi Habsburg-berendezkedés első számú exponense. Népszerűsége és udvari befolyása messze fordított arányban állt egymással.⁹

A jól diagnosztizálható fordulat I. Lipót (1657–1705) trónra léptével állott be, amely mint minden uralkodóváltás, jelentősen átrendezte a hatalmi viszonyokat a császári udvarban. Lippaynak a nádorhoz intézett, nagy számban megmaradt levele szemléletesen mutatja bécsi befolyásának folyamatos csökkenését a magyar tárgyú döntésekben. A még számottevő működési zavarokat produkáló, formálódó abszolutizmus és a már teljesítőképességének határára érkezett, de teljesen még erejét nem veszített rendiség találkozásait, ütközéseit követhetjük nyomon bennük.¹⁰ Wesselényi nádor mellett, sőt öelötte Lippay marad Magyarország első számú reprezentánsa a császári döntéshozatalban. Akaratát azonban egyre kevésbé tudja érvényesíteni a régi csatornákon (titkos tanácsos barátok, szövetségesek, személyes bejutás/bejárás az uralkodóhoz, jezsuiták, különösen a császári gyóntató révén).¹¹ És elérkezik a pillanat, amikor kénytelen ráébredni, hogy többé már nem része a Habsburg-döntéshozatal átalakuló rendszerének, legfeljebb csak formálisan az. Ez az ébredés, látni fogjuk, 1664. szeptember 29-én napra pontosan beazonosítható.

1658-tól a primás mind elégedetlenebb az udvar politikájával, ennek rendszeresen hangot ad. Az elsődleges ütközőpont az évről évre mind válságosabb erdélyi helyzet bécsi kezelése. Lippay lépésről lépésre sodródik át korábbi ellenzéke oldalára. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, Várad 1660. évi elvesztése után a királyságbeli politikai elit nem konfesszionális jellegű belső törésvonalai jószerével eltűnnek. Ezt a folyamatot gyorsítják fel az 1663. és 1664. évi török támadások. Mindkét évben Magyarország Wesselényi nádornál sokkal aktívabbnak tűnő rendi vezetője lehetőségei végső határáig elmenve exponálta magát a bécsi udvarban a hadvezéri erényei miatt ekkor általa már feltétel és megalkuvás nélkül elfogadott, sőt egyenesen csodált Zrínyi Miklós mellett. 1663–1664-ben nem egyszerűen meghatározó támogatója a bánnak, ahogy akár Pauler Gyula, akár Széchy Károly helyesen

9 A vesztfáliai békét követő szövevényes belpolitikai helyzetről: *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. L'Harmattan, Bp., 2011. 201–226. és 269–295.; *Péter Katalin*: A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczi Zsigmond és Pálffy Pál). Kandidátusi értekezés. Bp., 1972.; *Uő*: A magyar romlásnak századában. Magvető, Bp., 1979. 90–104. (Magyar História); *Anna Fundárkova*: Ein ungarischer Aristokrat am Wiener Hof des 17. Jahrhunderts. Die Briefe von Paul Pálffy an Maximilian von Trauttmansdorff (1647–1650). Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Wien, 2009. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien [= PUGW] 1.) LX. skk.; *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc politikus pályaképe (1655–1666). Doktori disszertáció. ELTE, 2005. 80–93.

10 *Tusor Péter*: „Irom kegyelmednek, mint igaz magyar, igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi, egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Gondolat, Bp., 2015. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae de Petro Pázmány nuncupatae. Series II.: Collectanea Studiorum et Textuum [= CST] I/1.) nr. 321. skk.

11 Vö. CST I/1. XXVIII–XXXIV.

diagnosztizálta,¹² hanem fő szövetségese, feltétlen híve és hazai kultuszának elsőrangú és legtekintélyesebb képviselője.

A horvát bán melletti sorozatos intervenciói részleteit a Titkos Tanács elnökével, Johann Ferdinánd Porziával¹³ folytatott levelezése,¹⁴ illetve a Hevenessi Gábor gyűjteményének 16. kötetében őrzött iratai alapján ismerhetjük meg közelebbről.¹⁵ E dokumentumokat mindeddig csupán egy-két adatában hasznosította a magyar historiográfia,¹⁶ a Hevenessi-levelezéstöredék valódi jelentőségét pedig nem ismerte fel, bár már másfél évszázada hírt adott róluk.¹⁷

-
- 12 „Lippay régebben nem volt barátja a bánnak, független, világias szelleme nem tetszett az uralomra vágyó primásnak, de hazafiúi lelkesedésében elfeledé személyes ellenszenvét [...]” Az alábbiakban ezt a régi, pozitivisták képet adatljuk, árnyaljuk, mélyítjük és gondoljuk tovább. E kép tehát tulajdonképpen nem kedvezőtlen. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. MTA, Bp., 1876. I. 22. skk.; *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). I–V. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1896–1902. V. passim (különösen 144–145.). A Széchy által e vonatkozásban használt források újabb feldolgozása: *Nagy Levente*: Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel. Argumentum, Bp., 2003. (Irodalomtörténeti Füzetek 154.) 64–70. – Az újabb szakirodalom Zrínyi–Lippayképe a pozitívizmus korához közelít. Pl.: *R. Várkonyi Ágnes*: *Az elveszett idő*. Zrínyi Miklós nádori emlékirata? Hadtörténelmi Közlemények 113. (2000) 2. sz. 269–325., különösen 283. és 287.; *Borián Elréd*: Lippay érsek és Zrínyi Miklós politikai vitája. A jezsuita történetíró, Kazy Ferenc alapján. Századok 134. (2000) 913–931.; *R. Várkonyi Ágnes*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez 1664–1671. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport, Bp., 2002. 423–460.; *Borián Elréd*: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2004. (Pannonhalmi Füzetek 50.) 283–320. és kiváltképpen *R. Várkonyi Ágnes*: *Európa Zrínyije*. Válogatott tanulmányok. Argumentum, Bp., 2010. ad indicem.
- 13 Órá legújabbban: *Stefan Sienell*: Die ersten Minister Kaiser Leopolds I: Johann Ferdinand von Portia und Wenzel Eusebius von Lobkowitz. In: *Der zweite Mann im Staat*. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit. Hrsg. Michael Kaiser–Andreas Pečar. Duncker & Humblot, Berlin, 2003. 317–330.
- 14 Österreichisches Staatsarchiv (Wien; = ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Ungarische Akten, Spezialia, Porzia-Akten Fz. 341. fol. 58–59., 71., 76., 85–86., 89., 211–212., 229., 259–260., 290–291. A teljes anyag kiadva: *Péter Tusor*: „Zrinus ipse desperat”. Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In: *Wiener Archivforschungen*. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Wien, 2014. (PUGW 10.) 166–182.
- 15 EKK Collectio Hevenessiana (= Coll. Heveness.) tom. 16. p. 347–386. Új, ceruzával írt paginálás: 263–306. A továbbiakban – beleértve az alább idézendő előpublikációkat is – kizárólag az eredeti, tollal írt lapszámokra hivatkozom.
- 16 A június 28-ai és az augusztus 1-jei, Porziához intézett leveleket idézi és pár sorban ismerteti: *R. Várkonyi Ágnes*: A közvetítő. Johann Philipp von Schönborn és a török háború (1657–1664). In: *Uő*: *Európa Zrínyije* i. m. (12. jz.) 216.: 38. jz.
- 17 *Pauler Lippay* rövid bemutatását, értékelését ezen anyag („Lippay levelei”) alapján végzi el. Kiraagadott, érdekesebbnek vélt részinformációkat hasznosít, anélkül azonban, hogy az iratok számáról, jellegéről, kontextusáról leírást adna. *Pauler Gy.*: i. m. (12. jz.) I. 22–23. (és 10.: 1. jz.). Ld. még alább, az utolsó előtti fejezet elején (24. o.) mondottakat. – Az alábbiakban jelezni fogjuk, mely adatok szerepelnek Paulernél, és azok melyik dokumentumból származnak.

Zrínyi 1663. évi dunántúli fővezérsége és a primási jezsuita diplomácia

1663 nyarán és őszén Esztergom érseke, mondhatni, szinte folyamatosan akciózott Bécsben a bán érdekében. Porzia herceghez intézett leveleiben Lippay, aki már a szőnyi béketárgyalásokon 1642-ben bőséges tapasztalatokat szerzett a Porta politikai törekvéseiről, egyfelől felhívja a figyelmet a törökkel folytatott tárgyalások kockázataira. Gyors intézkedéseket, nemzetközi koalíciót javasol, a balkáni népek fellázítását sürgeti a támadást indító oszmánok ellen. Másfelől már 1663. június végén azt indítványozza, hogy engedjék meg Zrínyinek az eszéki híd megtámadását. Kő prülü Ahmed nagyvezír azonban ekkor már Buda felé tartott mintegy 40–45 ezer főnyi seregével.¹⁸ Augusztus legelején Lippay a horvát bán hozzá intézett leveleinek tartalmát ismerteti a főminiszterrel. Konkrét javaslatának, követelésének lényege, hogy küldjenek erősítést Zrínyi-Újvár számára, valamint haladéktalanul rendeljenek Zrínyi parancsnoksága alá 8000 német katonát, hogy azokkal, valamint a helybeli magyar főurak katonáival és saját csapataival tüstént hadműveleteket kezdhessen a törökök ellen – vélhetően leginkább annak utánpótlási, visszavonulási vonalai ellen. Végső soron egy 30 ezres létszámot meghaladó, a török erővel felérő és *actio capitalisra* alkalmas német–magyar sereg Zrínyi vezérlete alatti kiállítását sem tartja megvalósíthatatlannak a Dunántúlon. A primás szerint, aki szemlátomást elégedetlen Wesselényi nádor lassúságával, egyedül az általa hosszú sorokban melegen méltatott horvát bán lehet alkalmas a magyar csapatok összefogására.¹⁹

Az esztergomi érsek tényleg minden követ megmozgatott Zrínyi érdekében. Nemcsak leveleiben győzködte a Titkos Tanács elnökét, és nem csupán Porziára igyekezett hatni. A bécsi udvarral folytatott kommunikációjában a jezsuita diplomácia bizalmas csatornáit is igénybe vette. A sokáig rendkívül bizakodó Lippay július 12-én kelt meghatalmazásával gyóntatóját, P. Trinkell Zakariást (†1665) küldte Bécsbe,²⁰ hogy cselekvésre bírja a már Linzbe menekülni készülő udvart, amelyet annak félelmei ellenében egyúttal biztosított a magyar rendek lojalitására. Trinkellnek elsődlegesen magával a császárral, illetve Porziával kellett tárgyalnia.²¹ Július 15-én kelt pótutasítása szerint Francesco Pizzoni jezsuita provin-

18 PUGW 10. nr. 6. Az 1663. évre és Zrínyi szerepére például: *Széchy K.*: i. m. (12. jz.) V. 1–61. helyenként; *R. Várkonyi Ágnes*: Zrínyi szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen. *Történelmi Szemle* 27. (1984) 341–369.

19 PUGW 10. nr. 8.

20 Írásunk egyik „fő mellékszereplője” korábban a nagyszombati kollégium rektora volt, ekkortájt a pozsonyi kollégium tagjaként egyéb megbízatásai mellett Lippay Jánossal és Ferencsel a primási udvarba rendelt misszionárius. A hazai historiográfiában az önálló magyar jezsuita rendtartomány kezdeményezőjeként került személye méltatásra. *Ladislaus Lukács*: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.* I. 1551–1600, II. 1601–1640, III. 1641–1665. *Institutum Historicum Societatis Iesu, Romae, 1978–1990.* (I–II.: *Monumenta Historica Societatis Iesu* 117., 125.) II. 775. és III. 786.; *R. Várkonyi Ágnes*: Bécsi levelek. In: *Uő*: Európa Zrínyije i. m. (12. jz.) 312–313.

21 1663. július 12-ei dátummal a primás szabályos *credentionalis*ban tájékoztatta Porziát, hogy az ország sürgető ügyeiben hozzá és a császárhoz küldi Trinkellt. PUGW 10. nr. 7.

ciális és Hermann Horst páter²² mellett meg kellett keresnie az ugyancsak jézustársaságbeli császári gyóntatót, P. Philipp Millert (†1676) – őt Lippay szeretete volna mielőbb Pozsonyban újra vendégül látni –, valamint Rottal János titkos tanácsost. Utóbbival részletesen tudatnia kellett az instrukciójában foglaltakat, és legalább tőle választ kapnia rájuk.²³

Trinkell vélhetően nem jutott be a császárhoz, ezért küldetését 14 pontban foglalta össze Miller gyóntató számára. Ebben felsorolja, hogy a páter, ha jónak látja, pontosan miket közöljön az uralkodóval a primás nevében.²⁴ Az irat egyfelől általános helyzetelemzést ad a törökök támadása kapcsán.²⁵ Másfelől az elsődleges teendőnek egy magyar fővezér kinevezését tartja: „Meg kell mégis jegyezni – olvashatjuk az utasításban –, hogy a magyar katonaság nem fog táborba szállani, hacsak előbb ki nem bontják a király zászlaját. Mielőbb pénzt kell adni tehát magyar katonák toborzására az ígéretnek szerint. Azután gondoskodni kell egy generálisról, aki a magyar katonaságot vezetné: németnek ugyanis nem fognak engedelmeskedni, a magyarok közül ez a tisztség a nádort illeti, de ő most törvényesen akadályoztatva van Alsó-Magyarországon. Amiért is [a magyar katonaságnak] közvetlenül a királytól kell függenie, vagy pedig egy rangos vezetőt kell kijelölni,

22 Kapcsolatára a primással: Primási Levéltár (Esztergom), Archivum Saeculare, Acta Radicalia classis X. nr. 196. 30. cs. fol. 283. és 416. – Emellett Zacharias Taber pátertól Magyarország térképen lerajzoltatását kérte (vö. még uo. 21. cs. fol. 173. és 250.; 22. cs. fol. 157. és 346.).

23 PUGW 10. nr. 7a. Az irat nem a Porzia-akták sorában, hanem a budapesti egyetemi könyvtárban, Trinkell levelezéstörédékében maradt fenn. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 263–266.

24 „Voluit Illustrissimus Archiepiscopus, ut quaedam nomine suo Reverentiae Vestrae communicarem, ut si iudicaverit, ea Suae Maiestati in bonum afflictiae patriae intimare possit.” EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 371–374. – A háromfóliónyi, sűrű sorokkal rótt irat Trinkell kézírása, megszólítással (*Reverende Christo Pater, Pax Christi*) és külcimzéssel rendelkezik (*†Reverendo Patri in Christo, Patri Philippo Miller Societatis Iesu. Vienna*). Ugyanakkor hiányzik róla a szokásos IHS pecsét, és az aláírás némileg konspiratív jellegű (*servus in Christo: idem qui alias*), ami az effajta érintkezés rendszeres, de legalábbis többszöri voltára utal. Kérdés, miért maradt ránk a Trinkell-törédékben. Talán sikerült szóban elmondani az érveket a páternek. – Millerről, aki 1654-től volt Lipót gyóntatója, Pauler Gyula egy helyen lakonikusan megjegyzi, hogy „gyakran volt Lippaynak és Nádasdynak tolmácsa a Császárnál”. *Pauler Gy.*: i. m. (12. jz.) I. 40.

25 1. Nehogy a páni félelem (*panicus timor*) és a rossz tanácsok (*sinistres persuasiones*) az uralkodót káros békekötésre vegyék rá. Azt jelentik ugyanis Lippaynak, főemberek (*virii illustres*) is, hogy a jelenlegi sztambuli követ *charta bianca*t kapott az udvartól a békekötésre. 2–3. Hogy az udvar kész Erdélyben még a tárgyalások előtt minden várat visszaadni, sőt hajlandó az egész fejedelemségről lemondani. 4. Az uralkodó megtiltotta a katonaságnak, hogy a törököknek ártson, rajtaütésekkel zaklassa őket. 5. A várakat nem erősítik meg sem emberrel, sem munícióval. Vagyis az udvar nem akar háborúzni a törökök ellen, miközben nagy költséggel folynak a seregmust-rák. Az ország lakói ezek után, ha szükség lesz rá, nem fognak fegyvert ragadni. Az instrukció érvelése szerint nem érti a primás, mi a félelem oka, a törököknél tudniillik csak néhány pasa akarta ezt a háborút. Egyedül Pozsony és Nyitra vármegye 12 ezer embert állított ki a *lustrumon*, a többi megyétől, Nádasdytól, Batthyánytól és más főuraktól Lippay szerint összesen több mint 50 000 fő várható, amihez hozzá kell még venni Zrínyi seregét, a birodalmi hadakat és az uralkodó saját csapatait (*lectissimus miles*). Továbbá számolni lehet Erdély, a székelyek és a két vajda reménybeli segítségével is. Ez utóbbi pontot csak alkalmas időben és a legnagyobb titoktartás közepette volt szabad Lipót tudomására hozni. Lippay a jelek szerint maga kívánta mozgatni e titkos diplomáciai szálakat (*Archiepiscopus non deerit partibus suis*).

aki a király személyét a vezénylésben a magyar és a német seregnél képviselné.”²⁶ Az erősen a magyar rendi jog kereteiben mozgó sorokból egy közös, a német és magyar seregeket a dunántúli hadszíntéren egyaránt vezénylő fővezérnek a primás részéről történő felvetése, igénylése hámozható ki. Trinkell lényegében nyilván ugyanezeket tudatta Rottallal és a Titkos Tanács elnökével is.²⁷

A primási gyóntató küldetése nem lehetett túl eredményes. Míg a július 15-ei pótutasításban – ahol egyúttal visszautasítja a híresztelést, miszerint ő a béke ellensége lenne – Lippay csak kilátásba helyezte utazását,²⁸ 1663. július 22. körül végül ő maga is Bécsbe érkezett.²⁹

26 „Notandum tamen Ungaricum militem non egressurum in campum, nisi prius in aperto stet regis banderium. Danda igitur quamprimum pecunia pro conducendo milite Ungaro, iuxta promissa. Deinde providendum de generali, qui Ungaricum militem ducat: Germano non parebunt, ex Ungaris hoc munus spectat ad Palatinum, qui sed modo legitime impeditus etiam in partibus inferioribus Ungariae. Quare vel immediate a rege pendere debet; sive principalis persona aliqua designanda, qui personalem praesentiam regis in ordine ad Ungaricum et Germanum exercitum gerat.” A Miller gyóntatónak szóló tovább pontok: a) Elsőrendű fontosságú Érsekújvár megerősítése, hiszen ez Ausztria, Morvaország, Szilézia és Csehország kulcsa. b) Az uralkodó semmi esetre se hagyja el Bécset, sőt jöjjön néhány napra Pozsonyba, hívja oda magyar tanácsosait tanácskozársra. Ez növelné népszerűségét, bizonyítaná, hogy az ország kormányzásában koronázási esküje szerint jár el. c) A magyarokat sérti a feljük irányuló bizalmatlanság. Hallatlan, hogy Érsekújvárnak két kulcsa van, az egyiket Forgách generális, a másikat Pio parancsnok (Erberto Pio di Savoia de Moura) őrszi. d) Meg kell erősíteni a pozsonyi várat is, ugyanis ott őrzik a koronát. Emellett Pozsony fölöl Hainburg irányában könnyen be lehet törni Ausztriába.

27 A primási gyóntató eredeti első utasítása csupán 9 pontból áll (EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 375–377.). Ez az irat is Trinkell kézírása, és a primás egyes szám első személyben elmondott fejtegetéseit tartalmazza. A bevezető sorokból az derül ki, hogy küldetése meghatározóan Porzia herceghez szólt („Siquidem Princeps in suis litteris et alias summopere desiderat candorem et sinceritatem, ego vicissim ex parte mea faciam et feci, et in illo candore et sinceritate Christiana [...] aperiam quicquid scio et audio ac etiam intelligo”). Trinkell a Millernek szóló pontokat saját fogalmazásában ezen iromány alapján készítette el. A feljegyzés (olykor kifejezetten diktálmány) több esetben szinte szó szerinti átfedést mutat a Miller-féle irattal, néha azonban csak vázlatpontoszerű emlékeztető (például a pozsonyi vár kapcsán). Előfordul, hogy többletinformáció is tartalmaz. Pl. a) A román vajdák felhívást kaptak a törököktől a csatlakozásra, de ők tudatták, alkalmas időben inkább a császár oldalára állnának. b) „Turca indixit nobis bellum [...] et tamen nostros prohibemus, ne Turcis noceant. Dominum Sirinium ne pontem comburat, sive alio in Turcas aggrediat. Ioannem Esterhasi et alios.” Inkább arra kellene buzdítani őket, hogy ahol tudnak, ártsanak az ellenségnek. c) „[...] iubeatur Palatinus quomodocunque tandem modis occupare Cassoviam et Germanos intorducere”. d) Montecuccoli írásbeli mandátumokat kezd osztogatni a dunántúli és -innyi vármegyéknek, amit a magyarok nehezen tolerálnak (utóbbi kettő az érsekújvári kulcsok mellett arra példa, miszerint „ex diversis partibus veniunt quereae, quod Ungaros de facto Germani in suis libertatibus opprimere volunt, non solum patriam illorum Turcis tradere”). – A kutatás korábbi szakaszában ezt az instrukciót feljegyzésszerű jellegének köszönhetően még nem sikerült azonosítanunk, csupán a pár nappal később kelt pótutasítást. Vö. PUGW 10. 176.: 49. jz.

28 PUGW 10. nr. 7a.

29 Erről Vitnyédy István és Aloise Molin velencei követ tájékoztatnak. A Porziához intézett irások (különösen PUGW 10. nr. 8.) hitelesítik és elmélyítik e két kortárs információit a primás Zrínyi érdekében tett lépéseiről. Ld. főleg Vitnyédy 1663 nyarán és őszén írt leveleit: *Fabó András: Vitnyédy István levelei (1652–1664)*. Magyar Történelmi Tár 15. (1871) 1–272. és 16. (1871)

Bő egy hónap múlva, az 1663. augusztus 26. előtti napokban ismét Pozsonyból egy 12 pontból álló *Informatió*ban elemezte a kedvezőtlenre vált hadi helyzetet Trinkell számára, és mondta el, ismételte meg az általa sürgetőnek vélt legfontosabb teendőket.³⁰ Külön már nem nevesítette, hogy a gyóntatónak pontosan kiknek, hogyan kell ezeket tudtára adni az udvarban, a célszemélyek nyilván ugyanazok, mint a megelőző hetekben.

A Lippay-féle *Informatio* 1–7. pontja behatóan ismerteti a problémákat, melyek esszenciája, hogy a törökök erős ostroma és a hely gyengesége miatt el fogják veszíteni Érsekújvárt, és vele nemcsak az „egész hazát a Dunától Erdélyig”, hanem az ellenség Ausztriába és Morvaországba is be fog ezentúl törni – olvasunk egy, a következő évben gyakran visszatérő érvelést.³¹ Mindenekelőtt Érsekújvár felmentését sürgeti, mivel annak őrsége tudatta, ha nem mentik fel őket, kénytelenek lesznek feladni az erősséget. Pedig most kellene megsegíteni őket, amíg a török lovasság portyázik, a mintegy 20 ezer tatár még nem érkezett meg, de csak 7000 német katonából áll a német sereg, és mellettük szinte alig vannak magyarok – olvashatjuk a 8. pontban. A primás tudósítása szerint Wesselényi nádor „totaliter disgustatus”. Murány várába akar zárkózni, magyar katonája nincsen, és a magyar rendi vezetők hiába kérték, hogy legalább az eddig alá tartozó 4000 német katonát bízzák vezetésére, és velük a Vág-vonalat védelmezhesse (9.).³² „Ugyanez állítható – folytatja – a bán úrról is, aki jóllehet szinte egyedül lett volna és lenne képes ténylegesen a legtöbbet hasznosan tenni, nincs annyi hitele és annyi bizalom iránta, hogy a közelében állomásozó 4000 német katonát rábíznák és tőle függenének, és így velük önállóan tevékenykedhessen.” Ehelyett attól a Walter Leslie generálistól kell mindenben engedélyt kérnie, aki a közelmúltban elmulasztotta megsegí-

7–268. nr. 316–342., különösen nr. 330. és a velencei követ vonatkozó, 1663. júliusi jelentéseit: Károlyi Árpád másolataiból ismerteti *Széchy K.*: i. m. (12. jz.) V. 23. és 32–33.

30 *Informatio*. *Afflictissimi huius Regni conditio in extremo ac plane desperato statu versatur*. EKK Coll. Heveness. tom. 20. p. 338–344. A dátumot, aláírást nélkülöző dokumentum ugyanazon, az 1660-as években gyakran foglalkoztatott érseki titkár írása, mint az 1664. augusztus 16-ai, Trinkellnek adott, alább idézendő instrukció. Hátirata más kéztől (p. 344.): „*Negotia quaedam ab archiepiscopo P. Zachariae commendata circa bellum praeteritum [...]*”. – A datálás támpontjai: az irat Érsekújvár ostromát már folyamatban lévőnek mondja (ennek tényleges kezdete augusztus 16–17.), ám a tatár segédcsoportok még nem érkeztek meg (augusztus 26.).

31 1. pont. A 2–3. és 6. pont információi: „*Ne tantus exercitus sit otiosus*”, a török a Vágon túl, a császári hadsereg pedig a Vágon innen mindent felél, elpusztít; fizetség, élelem híján várható, hogy a keresztény csapatok elhagyják az éhínség elébe néző országot és a törököknek engedik át. Hasonló pusztítást végeznek az Újvárból kizárt magyar katonák és egy 700 fős magyar kontingens – részletezi hosszasan és felháborodottan. A 4. pont szerint a föld népe a hegyekbe kényszerül menekülni, ahol elsáncolja magát. 5.: A magyarok részéről sem várható segítség vagy inszurrekció, lévén hogy a török torkában vannak, mint Nyitra vármegye, és nem tudnak összegyűlni, javaik felprédálva. Pozsony vármegye katonasága a szerencsétlen [köbölküti] ütközetben odaveszett, a többi vármegyéé a bányavárosokhoz húzódott, azokat őrzik. 7.: Úgy hírlík, jön segítség a Birodalomból és Lengyelországból, de miből fogják ellátni őket, és mit érnek, ha későn jönnek?

32 „*Insufficiens videlicet et ineptus reputatus, vel suspectus et infidelis. Videt etiam studio per Aulam se hincinde ablegari, iam ad habitandum in arcem Poseniensem, iam in Superiorem Ungariam, iam in Poloniam amoveri.*”

teni, noha az ellenségtől szorongattatva majdnem odaveszett. Mindössze annyit sikerült hosszas instanciázás után elérniük, hogy Leslie nemcsak veszély, hanem kedvező helyzet esetén is köteles Zrínyit megsegíteni. A primás ezt kevesellte, és erősen kifogásolta a bán mellőzésével elszalasztott lehetőségeket (10.).³³ Szerinte már számtalanszor elmondták és elmondják, mit kellene tenni, de az udvarban nem hallgatják meg őket, ezért félok, hogy a vármegyék hamarosan be fognak hódolni a törököknek (11.).³⁴ Ilyenre, tudjuk, a nádor határozott tiltása nyomán nem került sor, Lippay érve mindazonáltal nem tekinthető légből kapottnak. Az *Informatio* utolsó pontja (12.) a dunántúli viszonyokkal foglalkozik, ahol hatékonyabbnak látszik az insurrekció, mint a Dunától északra.³⁵

Sokrétű erőfeszítései, tervezgetései ellenére Magyarország primása még a horvát bán kisebb, ütöképes seregesten élén történő gyors és hatékony bevetését sem tudta elérni. Iratait, érveit olvasva a távolból szemlélődő történésznek az a benyomása támad, hogy miközben a magyar rendi vezetés vezérkara nyilvánvalóan lojális uralkodója iránt, és igyekszik akarátát, javaslatait a bejárt utakon érvényre juttatni a bécsi döntéshozatalban, meghatározó udvari tényezők ennek a lojalitásnak – a közelmúlt történései (a Rákóczy- és Kemény-féle erdélyi események, Várad elvesztése) kapcsán tanúsított Habsburg-politika nyomán – egyszerűen nem adnak hitelt. És talán inkább nem a primás által is folyamatosan és mind élesebben megfogalmazott kritikák, valamint az országban fokozódó elégedetlenség miatt, hanem mert szemmel láthatóan meg voltak győződve afelől, hogy a magyarok törleszteni fognak az udvar katasztrofális Erdély-politikájáért abban a helyzetben, amely éppen emiatt a katasztrofális politika miatt következett be.

A primás Zrínyi melletti fellépése eredménytelenségében ezen politikai attitűd, továbbá az udvari döntéshozatal és a hadszervezés strukturális problémái, valamint a birodalmi érdekek összetett volta mellett nyilván szerepet játszott az is, hogy ekkoriban nélkülözni kényszerült az udvari magyar kancellár kulcsfontosságú közreműködését tervei keresztülvitelében. Évtizedes bécsi tapasztalat birtoká-

33 „Eadem est ratio de Domino Comite Bano, qui cum unicus fere ac solus potuisset et posset de facto plurima utiliter praestare, non sit tantum fidei et crediti, ut 4000 Germanorum, qui ibi et plura in promptu habentur, ipsi conderentur et subiaceant independeter, ut possit cum ipsis operari, sed semper duplex debeat fieri Domino Leszlio, a quo ob denegata nuper auxilia, invasus ab inimico, vix non periit una cum patria bonus Comes. Ad cuius omniumque nostrum instantias plurimas necdum obtineri potuit aliud, quam ut Leszlius teneatur illi accurrere non solum invaso ab inimico, verum etiam utile quod molienti, ipse autem adhuc manet exutus potestate omni, abibunt occasiones, divulgabuntur consilia, nectentur morae, diparibus bobus male currus trahitur, ita, quod hic vellemus benefacere, si possemus, ibi nolumus, cum possimus.”

34 „Quae autem sint remedia horum malorum, iam toties diximus et adhuc dicimus, sed quando non audimur in Aula, non sequuntur nostra consilia, quid possumus? Certe, si non fecerunt, brevi facient Comitatus, et ad Turcam mittent pro subiectione.” A törökök pedig az örökös tartományokra fognak törni. Fontos emellett a német katonaság fegyelmének erősítése is.

35 Mint írja, a Dunántúlon már eddig is lehetett volna magyar katonaság, ha az ottani vármegyék és főurak marakodása ezt nem gátolta volna meg, félok, hogy ők is hamarosan az északi részek sorsára jutnak. Az uralkodónak kiváltképpen az ifjú Batthyány Kristóf ellen kellene fellépnie, aki környezetére hallgatva nem követi a jó tanácsokat, nem tiszteli sem a közjót, sem a királyt.

ban Szelepcshény György ugyanis már a lipóti éra kezdetén önállósította magát a magyar vezetőktől.³⁶

Lippay fellépése 1663-ban mindazonáltal még nem teljesen kudarc történet. Újabb kutatásokból egészen apró részleteiben is ismerjük már, hogy Zrínyi Miklós ősz elejére legalább a dunántúli magyar csapatok főparancsnokságát elnyerte.³⁷ Aligha tévedünk, ha kimondjuk: ez lett a primás udvari akcióinak kézzelfogható eredménye. Illetve meg is fordíthatjuk tételünket: a horvát bán a dunántúli magyar csapatok főparancsnokságát a primás változatos udvari érdekérvényesítési eszköztára teljes felvonultatásának köszönhetően nyerte el, emiatt kerülhetett sor „nagy napjára”, tarthatta meg a nevezetes vati seregmustrát.

Zrínyi ugyanakkor érdemben már nem tudott beavatkozni az Érsekújvár esetehez vezető török hadjáratba. Az esztergomi érsek által építtetett és fenntartott erősség szeptember 26-ai elvesztésének hatása érződik Lippay október 21-én Porziához intézett levelének soraiban. Az érsek kendőzetlenül ront neki a főminiszternek a késedelmes vagy elhibázott döntések miatt, többek között megint csak Zrínyi kapcsán, akinek csapatai sem ellátmányt, sem zsoldot nem kaptak. Ezt a levelet akár a fő ellenzéki Vitnyédy István is megírhatta volna a főminiszternek.³⁸

E források azt mutatják számunkra, hogy a magyar rendiség egyházi vezetője felelős, konkrét és hatékony elképzelésekkel lépett fel egy súlyos válsághelyzetben. Azaz az oszmánok elleni hatékony ellenlépések nemcsak a horvát bán környezetében, hanem a magyar egyházi rendi vezetés legmagasabb szintjén is megfogalmazódtak. Magyarország primásának soraiban a kulcsmozzanat Zrínyi középpontba állítása. Magyar részről Lippay a horvát bán oszmánok elleni „fővezérségének” fő képviselője, sőt első felvetője, majd részleges megvalósulásának kieszközölője a bécsi döntéshozatali fórumokon. Ha javaslati teljes mértékben és idejében valóra váltak volna, az Zrínyi Miklósnak már 1663 nyarán az 1664-es téli hadjáratához fogható, valóban „nagy napok” sorát biztosíthatta volna – véljük. Mely téli hadjárat császári, haditanácsi engedélyezését³⁹ a primás részleteiben 1663 őszéig ismert, imént ismertetett lépései kései, ám legjelentősebb eredményének tekinthetjük.

36 Vö. CST I/1. nr. 319., 336., 343., 352., 379., 387., 403.; PUGW 10. nr. 7b. – Később azonban igyekezett magát bebiztosítani az összeesküvés esetleges sikere esetére is. Ld. alább, a 113. jegyzetnél.

37 További részletes szakirodalommal: *Pálffy Géza: Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én.* Jókai Mór Városi Könyvtár, Pépa, 2013.

38 PUGW 10. nr. 9.

39 Vö. *Pálffy G.*: i. m. (37. jz.).

Trinkell Zakariás primási gyóntató 1664. augusztusi bécsi missziója

A primási jezsuita diplomácia 1664 nyárutóján, majd őszén lépett újra működésbe. Főszereplője ismételten Trinkell Zakariás, fő kedvezményezettje pedig továbbra is Zrínyi Miklós: személye és a közös politikai célok.

Trinkellt 1664. augusztus 16-án Lippay saját kezűleg aláírt utasítással indította útnak Pozsonyból a császárvárosba.⁴⁰ Küldetésének célja hármas volt. El kellett érnie, hogy ne oszlassák fel Jean-Louis Raduit de Souches⁴¹ alsó-magyarországi seregtestét és hogy a tábornokot szolgálásban tartsák. Ki kellett járnia, hogy Zrínyi Miklós megfelelő beosztást, önálló sereget kapjon a törökellenes háborúban. Harmadik megbízatása lelkipásztori jellegű volt. Rá kellett vennie a Haditanácsot, hogy a konstantinápolyi rezidens útján szerezzenek információkat az előző évi hadjáratban elhurcoltak sorsáról. Részből azért, hogy ha még élnek, esetleg kiválthassák őket (ez volt a törökök felé kommunikálendő, őket anyagilag érdekeltté tevő ok), főként pedig, hogy azok, akiknek elhurcolták férjét, feleségét, újráházassodhassanak („matrimonium cum aliis ut inire possint, concedendum, quo moraliter impossibile est ipsos carere diu posse”). Ehhez azonban meg kellett bizonyosodni afelől, hogy házastársuk már nem él.⁴²

A küldetés középpontjában Zrínyi ügye állott. Az instrukció 16 főliójából 9 ezt részletezi.⁴³ A szöveg – történeti értéke, jellege mellett – már-már irodalmi kvalitásokkal bíró, kortárs eulógiumként értelmezhető. Szerzője előljáróban visszautal a De Souches mellett felhozott fő érvre, hogy milyen nehéz és költséges háború idején még külföldön is jó hadvezért találni. Nem szabad a már meglévők-ről lemondani, hiszen a vezér személye kulcsfontosságú: „jobb a szarvasok seregében küzdeni oroszán vezetésével, mint az oroszánokéban szarvastól igazgatva” („melius esse in exercitu cervorum duce leone, quam in exercitu leonum, cervo duce, militare”) – hoz érvelését erősítő patrisztikus idézetet. Lippay primás

40 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 355–370. Közlését ld. *Tusor Péter*: Trinkell Zakariás primási gyóntató küldetése a bécsi udvarba (1664. augusztus). In: *Határok fölött – Nemzetközi tudományos konferencia Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulóján* (2014. november 18–20.) tanulmányai. Megjelenés alatt. – Pauler egy mondatban, név, pontos idő és hivatkozás nélkül említi, hogy a primás Zrínyi érdekében gyóntatóját is Bécsbe küldte. *Pauler Gy.*: i. m. (12. jz.) I. 23. (vö. uo. 10.: 1. jz. is).

41 A korabeli magyar levelekben „Zúza” vagy „Susa uram”, hugenotta francia származású császári tábornok, majd a Haditanács tagja is (†1682). Már 1645-ben kitüntette magát Brünn védelmében, 1657-től a második északi háborúban harcolt, az 1660-as évek magyarországi törökellenes harcainak egyik legjelentősebb és legsikeresebb hadvezére.

42 A primás attól tartott, hogy ha nem rendezik a kérdést, az érdekeltek protestáns prédikátorok előtt kötnek új házasságot. A tájékozódás megkönnyítésére plébánosaitól bekérteni tervezte az érintettek névsorát. – A probléma réginek és gyakorinak számított a hódoltság idején. Vö. például Galla Ferenc hódoltsági missziók történetéről írt monográfiájának kéziratát. *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, P 2088 Galla Ferenc hagyatéka 26/d tétel fol. 1–238. Nem a probléma a különleges, hanem módszeres, a Habsburg-diplomáciát bevonni kívánó rendezésének szándéka, terve.

43 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 360–368.

szerint felesleges felsorolni a gróf erényeit, mindennél ékeesebben szólnak ennél tettei, kiváltképpen a legutóbbiak, melyeket a „világ látott, és a gróf úr dicsősége és híre az egész földkerekségen fénylik, nemcsak minálunk, hanem az ellenségnél is”. „Tudniillik ott becsülik a gróf urat, ahol nincs és nem áll rendelkezésre, ahol van és rendelkezésre áll, ott megvetik, ellenszenvvel tekintenek rá, elkeserítik” („Aestimatur videlicet bonus comes, ubi non est et non habetur, ubi est et habetur, contemnitur, disgustatur, exacerbatur”) – olvasható az első kulcsmondat. Melyet rögtön követ a következő, miszerint „ki nem látná, hogy e grófot Isten választotta ki arra, hogy Krisztus ellenségeivel szemben megharcolja az Úr harcát” („quis non videt electum hunc fuisse comitem a Deo contra inimicos Christi ad praeliandum praelia Domini”). Állítását már-már mitikusan adatolt győzelmekkel támasztja alá (500 katonával arat győzelmet 8000 tatár felett, saját eszközeivel a Muraköz és Stájerország ellen törő 30 ezres török sereget futamít meg). És bár e győzelmei felett az uralkodó is ujjongott, „hűséges grófját”, a „hazáját legjobban szerető polgárt”, „annyi tartomány védelmezőjét”, aki mindenét a közjó javára bocsátotta – és akinek birtokait nemcsak az ellenség, hanem most a császári katonaság is pusztítja –, annyi hitegetés után mellőzik, elvetik. Ez pedig a dinasztia hagyományaival is ellentétes: „Egyedül e gróf lesz példa és tükör nemcsak nekünk, hanem a világ számára, amennyiben érdemes szolgálatait elnyerik jutalmukat, annál is inkább, mivel a Szentséges Ausztriai Házzal mindenhol úgy tudják, övéi érdemeit sosem hagyja elismerés nélkül.”⁴⁴

Zrínyi azonban még a varasdi főkapitányság általa kért „kicsiny hivatalát” (*exiguum officium*) sem kapta meg, amelyet csak azért kért, hogy „hazájának jobban és hasznosabban szolgálhasson”, pedig azt sokszor adták már „finoman fogalmazva is kevésbé hasznos” idegeneknek. Azért utasították el tudniillik, hogy úgymond nehogy „túl nagyra nőjön”, nem is az ellenség, hanem saját uralkodója ellenében. A méltányos jutalom helyett rásütött vádat, tekintve az ő és családja kétszáz éves szolgálatát az Ausztriai Háznak, hatalmas jogtalanságként és lelki fájdalomként élte meg Zrínyi – állítja a primás. A visszautasítás kimondhatatlanul sértette a *bonus comes* lelkét, mégis továbblépett rajta. Méltóságához illő katonaságot kívánt, akikkel Szlavónia megszállt részeibe, Boszniába, Szerbiába nyomulva egészen Belgrádig fellázíthatná az ott élőket. Ám mindössze 2000 német katonát ajánlottak neki, némi magyar és horvát kiegészítéssel. Akár komolyan tették ezt, akár gúnyolódásból – folytatja az instrukció –, mindkettő egyaránt hatalmas *degradatio*, személyének megvetése és messzemenő semmibevétele. Ekkora katonaság nevetségesen csekély és elégtelen a feladat végrehajtására, a gróf katonai erényei és képességei megérdemlik, hogy a megfelelő eszközöket bocsássák rendelkezésére.⁴⁵

A Zrínyit ért közelmúltbeli, személyesnek is tekintett méltánytalanságok elősorolása után a Trinkellnek adott utasítás két, hosszas sorokon keresztül fejtegetett érveléssel folytatódik. Lippay szerint nem kevesen hánytorgatják fel, hogy a magya-

44 Uo. p. 362.

45 Uo. p. 364.

rok nem azzal a lelkesedéssel és elszántsággal vesznek részt a háborúban, ami hazájuk védelmében elvárható, illetve nevükhöz illő lenne. A primás visszautasítja, sőt megfordítja a magyarellenes érvelést. Arra hivatkozik, hogy lám azzal az eggyel is hogy bánnak a magyarokkal szemben ellentétes érülettel viseltetők (*alii sinistre erga nationem Ungaricam affecti*), aki jártasságánál fogva egyedül alkalmas a török ellen sereget vezetni, és mellőzése valóban oda fog hatni, hogy nemzetük megvetését, a híven szolgálók mellőzését látva egyáltalán nem vesznek részt a harcokban. Márpedig a háború magyar könnyűlovasság nélkül nem nyerhető meg, hiszen nem elegendő a törököket a csatában megfutamítani, meg is kell őket abban gátolni, hogy újrendezhessék soraikat.⁴⁶

„Néhányaktól hallottam azt a vélekedést – szóval meg először egyes szám első személyben Lippay –, hogy a gróf úr ugyan alkalmas lehet a törökök legyőzésére portyákon és kisebb csatákban, és ennek dicsőségét senki nem vitatja el tőle, ám az a katonai erősség és erény (*fortitudo et virtus*), ami egy teljes hadsereg vezényletéhez szükséges, nincsen meg benne. A primás ezen az állításon a felháborodás helyett inkább gúnyolódni kezd:

„Ám hiába mondanak efféléket, inkább bizony irigységből, mintsem másból, ugyanis hol s mikor tűnt úgy, hogy a gróf nem alkalmas hadsereg vezérletére, s hogy e tisztségében hibákat követett el? Katonáit, seregét elvesztette? Sőt! A rábízottakat inkább dicséretesen vezette, és nem emlékezhet senki sem arra, hogy akár kisebb csetepatéban is vereséget szenvedett volna az ellenségtől! Hacsak persze nem abból áll a parancsnoklás tudománya, hogy soha fel ne tűnjünk az ellenség előtt, vele meg ne ütközzünk, száz mérföldes körzetben düljük fel a haza összes területét, mindenünnen menekülve vonuljunk vissza, teljes, ütőképes hadseregünket morzsoljuk fel, veszejtsük el éhség által és egyéb módokon, pusztítsuk saját népeinket, területeinket, országainkat. Bizonyal ezt tarthatják és vélhetik jártasságnak a hadsereg irányításában e jóemberek. Ha így van, a gróf valóban híján van a tudásnak.”⁴⁷

Célzásai annyira egyértelműek, hogy Raimondo Montecuccolit akár nyugodtan nevesíthette volna a szövegben.⁴⁸

Az instrukció célszemélyének megnevezése csupán ezután következik: a primási érveket Trinkellnek ezúttal nem Porziával, nem páter Miller császári gyóntatóval, hanem kizárólag I. Lipóttal kellett közölnie. Megtoldva még azzal, hogy akár a De Souches-, akár a Zrínyi-féle seregtest léte biztonsági okokból is kívánatos, arra az esetre, ha a fősereggel valami szerencsétlenség történe.⁴⁹

46 Uo. p. 365.

47 Uo. p. 366.

48 Montecuccolira legújabban: Nagy Levente–Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 3. sz. 679–740.

49 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 367–368.

A forrás szövegében található történeti adatok tulajdonképpen nem újak. Eddig is tudtuk, hogy július derekától Zrínyi Bécsben tartózkodott, hogy saját hadtestet kívánt, és hogy Porzia 2000 német katonát ajánlott fel neki.⁵⁰ Sőt igazából az esztergomi érsek Zrínyi melletti kiállításának tényéről is lehetett tudni az elképzeléseit mindenben támogatni látszó, és Lippayval a jelek szerint kooperáló Carlo Caraffa nuncius jóvoltából.⁵¹ Trinkell küldetésében ezt a fellépését azonosíthatjuk és ismerhetjük meg részleteiben. Az instrukció adatai, értesülései ugyanakkor szervesen kiegészítik, árnyalják, pontosítják és gazdagítják az eddig ismert forrásokat: leginkább Molin velencei követ, az említett pápai nuncius és Vítynyéd – már a pozitivistá irodalom által feltárt és feldolgozott – tudósításait.⁵² Hangsúlyozottan új történeti információként értékelhetjük viszont azt, hogy udvari körök kétségbe vonták Zrínyi képességeit nagyobb sereg irányítására. Nyilván a szóbeszéd („propaganda”) szintjén ez volt az indok az önálló sereg vezetésére irányuló igény elutasítására. Szintén új elem, hogy a velencei követ tudósításával ellentétben Zrínyi mindvégig kérhette a varasdi főkapitányságot. Az akár Belgrádig törő augusztusi/szeptemberi diverzió ötlete sem mondható eddig túlon túl elterjedtnek a szakirodalomban.⁵³

Legfontosabb mozzanatnak mindazonáltal a szöveg hangnemét tekinthetjük. Szinte ugyanazok az indulatok mutatkoznak meg benne, mint amelyek a horvát bán Bécsben 1664. július 17-én Lipóthoz intézett, a hadi eseményeket, Zrínyiújvár elvesztését, birtokai pusztulását hosszasan leíró memorandumában. Ez utolsó ismert irata.⁵⁴ Tudjuk, hogy Lippay július derekán már egy hónapja Bécsben tartózkodott, hogy „bán uram dolgát eligazítsák”,⁵⁵ Zrínyi lelkiállapotát, érveit szemé-

50 Széchy K.: i. m. (12. jz.) V. 132.

51 Így a Zrínyinek adandó külön „Korps”, a neki adandó „elégtétel” (*sodisfazione*), vagy akár Érsekújvár ostroma kapcsán. *Artur Levinson: Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. I–II. Historische Kommission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1913–1918. (Archiv für Österreichische Geschichte 103., 106.) I. nr. 412. (augusztus 9.) és nr. 416. (augusztus 28.); Fraknói Vilmos: Zrínyi Miklós pályájának vége, 1664 április–november: közlemények a vatikáni levéltárból. Történelmi Tár 17. (1894) 577–595., különösen nr. 14. (augusztus 23.).*

52 Vö. Széchy K.: i. m. (12. jz.) V. 132–135.

53 Jóllehet Pauler ezt idézi. Forrásunkból hozza még röviden említve – és túlzónak értékelve a számokat –, hogy 500 lovassal 8000 tatárt futamított meg, és hogy 60 ezer fős oszmán sereggel szállt szembe (az instrukcióban azonban 30 ezer szerepel), a varasdi főkapitányság kérését, a Muraköz dülását, és hogy a primás szemében Zrínyi Isten bajnoka, aki hű az uralkodóhoz, és az egyedüli magyar, aki kész szembeszállni az ellenséggel. *Pauler Gy.: i. m. (12. jz.) I. 22–23. és 10. Utóbbi helyen jegyzetben „Lippay leveleit” említi, és a Trinkell-féle instrukció pontos oldalszámaát adja meg a Hevenessi-gyűjteményből. – A téli hadjárat kapcsán is felvetődött egy Boszniaig hatoló diverzió ötlete. R. Várkonyi Ágnes: Horvátország reménye. Juraj Križanić és a nemzetközi törökellenes szövetség. In: *Uő: Európa Zrínyije i. m. (12. jz.) 198–199.**

54 Zrínyi Miklós összes művei. II. Levelek. Kiad. Klaniczay Tibor–Csapody Csaba. Akadémiai, Bp., 1958. nr. 306. Magyar fordításának újraközléseit külön nem citáljuk.

55 „Engemet eő Felsége mégis itten tartóztat, egy holnapja immár hogy itt lakom Bécsben, mind azért Bán uram dolgát eligazítsák, s mind peng az én bé adott punctumimra, kiket én a mostani üdeőnek mi vóltára nézvén legjobbaknak és alkalmasbagnak gondoltam vékony ítéletem szerint lenni, resolválja magát eő Felsége, bé hivatván engemet is az tartandó Tanácsban, azomban

lyesen is ismerhette. Emellett axiómaként állíthatjuk, hogy a kiélezett helyzetben egészen a bán novemberi haláláig folyamatos érintkezésben álltak egymással.⁵⁶ Az instrukció szövege bizonyos elemeiben tehát a Lippayhoz intézett július végi, augusztus eleji Zrínyi-levelek, szóbeli üzenetek parafrázisának tekinthető.⁵⁷

Valószínű, hogy Trinkell küldetésére sem egyeztetés nélkül került sor, tulajdonképpen az utolsó pillanatban. A primás augusztus 8-án még úgy tudta, hogy „Zríny Uramat, úgy értem, accommodálták, de micsoda satisfactióval, nem tudhatom, harmad nap alatt meg kell indulnia Bécsből, és dolgához látni”.⁵⁸ A misszióról a hír alaptalan voltának kiderülése után kellett döntenie. Nem tudjuk, hogy Trinkell egyáltalán bejutott-e a császárhoz. Azt viszont igen, hogy célját nem érte el. Zrínyit távozásra szólították fel és augusztus 21-én elhagyta Bécset.⁵⁹ Hamarosan De Souches is megvált a szolgálattól.⁶⁰

A vasvári béke *dissimulatio*ja

Akár fogadta Lipót a primási gyóntatót, akár nem, akár sikerült eljuttatni hozzá esetleg Miller gyóntatón keresztül Lippay érveit, kéréseit, akár nem, mindkét esetben bizonyos: a primás és vele együtt a magyar rendiség teljesen elveszítette befolyását a Habsburg-döntéshozatalra, amelynek addig része volt, és amelyben – ha vereségekkel, problémákkal tarkítva is, panaszáratok, késhegyig menő udvari küzdelmek útján – végső soron megkerülhetetlen szerepet tudott játszani. A titkos jezsuita diplomácia is csődöt mondott. Sőt nemcsak csődöt mondott, hanem alapját, értelmét veszítette az udvar irányában. Trinkell küldetésének ugyanis az égvilágon semmiféle realitása nem volt, tekintve hogy a békét Vasváron már augusztus

napról napra halad és múlik [...]” A keresztény seregek három részre osztása (korábban az udvar is hajlott efelé), és egy horvátországi „tábor” Zrínyire bízása már ekkor megjelenik a primásnál: „Én csekély elmém szerint azon vólnék, Bán uramnak adnának egy bizonyos Armádát independent Montecuccoli uramtól, mellyel hasznos operatiókat tehetne eő kegyelme, az minthogy tudja jól kegyelmed, az vólt akarátja eő Felségének is ezelőtt, hogy három tábort csináljon, edgyikét a feőlfeöldön, másikat a Duna mellett, harmadikát pedig Thoót és Horváth ország táján. Bán uramnak adandó corpus pedig állana német, magyar és horvát hadakból. Bizonyos, hogy igen bús elmével vagyon eő kegyelme, mivel most is jó legény vitéz szolgálait vágták le, s jószágát rontják, pusztetják Montecuccoly uram népei.” Lippay Wesselényihez. 1664. július 19. CST I/1. nr. 432.; vö. R. Várkonyi Á.: Horvátország reménye i. m. (53. jz.) 195–196.

56 1664 őszére vonatkoztatva Széchy K.: i. m. (12. jz.) V. 144–145. is utal erre. Ld. még Vitnyédy alább idézendő október 6-ai levelét (84. jz.).

57 Lippay a fennmaradt források tanúsága szerint Wesselényivel, Rottallal heti gyakorisággal érintkezik ebben az időszakban, szemrehányást tesz, ha nem kap idejében választ, mentegetőzik, ha ő késlekedik, vagy ha titkára miatt nem tud úgymond „különbséget tenni” a levelek között, és Rottalnak a Wesselényihez intézett másolatát küldi el.

58 Levele Rottalhoz. CST I/1. nr. 434.

59 A bécsi tartózkodásra a pozitivisták forrásközlések adataival Széchy K.: i. m. (12. jz.) V. 133–135., s többek között R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi száz napja. In: *Uő*: Európa Zrínyije i. m. (12. jz.) 321–322.

60 Lippay Rottalhoz. Pozsony, 1664. szeptember 12. CST I/1. nr. 439.

10-én aláírták. Úgy tűnik, a magyar historiográfiában mindmáig nem tudatosult eléggé, hogy erről a magyar rendi vezetők egészen szeptember végéig nem értesültek, még híresztelés szintjén sem. Nádasdy tehát nem emiatt „búcsúzott csapataitól” szeptember elején, inkább a fizetési gondok miatt. Igaz, később megvádolták ezzel, állítólag maga a primás.⁶¹ Zrínyinek sem volt három hónapja morfondírozni a béke következményein. Zrínyi Péter szeptemberi francia szövetségkeresésének genezise is inkább törökellenes.⁶²

Lippay nemcsak Trinkell küldetése kapcsán érintkezne augusztus–szeptember folyamán a megszokott bizalmassággal az uralkodóval, kamatoztatva a Jézus Társasághoz fűződő különleges viszonyát és az egyházi állapotából származó előnyöket (Lipótot eredetileg egyházi pályára nevelték). A Wesselényi nádorhoz és Rottal János titkos tanácsoshoz intézett leveleiben is elszántan tervezget, elemzi a hadi helyzetet, bár azt igen gyanúsnak tartja, hogy a császári főserég puskalövés nélkül követi a nagyvezír hadát.⁶³ Sőt a *dissimulatio* olyannyira tökéletes volt a bécsi udvar részéről, hogy augusztus végén tanácsot tartottak Bécsben, és Esztergom ostromáról határoztak De Souches és Montecuccoli részvételével,⁶⁴ szeptember

61 Később azonban visszatért, és csak a béke publikálása után hagyta el végleg a tábor, Vitnyédy október 6-ai tudósítása szerint: „Nádasdi uram is a több urakkal elszórt az táborból, és Pottendorfon vagyon.” Levele Zrínyihez. *Fabó A.*: i. m. (29. jz.) nr. 439. Szeptember 18-a körül Bécsbe utazott. CST I/1. nr. 442. A szakirodalom hajlik a feltételezésre, hogy ha szóbeszédből is, de valóban tudhatott a vasvári eseményről. *Toma K.*: i. m. (9. jz.) 152–153. és *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 322. Ennek idézett legkorábbi dokumentuma az országbíró szeptember 25-ei levele, ahol is török híresztelésekre hivatkozik, mindössze két nappal az uralkodói megerősítés előtt. Itt tehát nem Nádasdy különleges tudásáról, hanem az oszmánok kiszivárogtatásáról van szó. Szeptember 22-én a primás is kezd némileg gyanút fogni úgymond a sok futár jövés-menése miatt. CST I/1. i. h.

62 Tulajdonképpen már Széchy félrevette a kutatást: „A gyalázatos béke különben országos ingerültséget támasztott. Hiába törekedett az udvar megalázó föltételeit dicsérni, indító okait szépíteni: azokat a nemzet vívmányainak, ezeket a királyi jóakarát jeleinek senki nem fogadta el. Pedig mindjárt, augusztus 10-ikén, összehívta az állami tanácsosokat, külföldi követeket, főpapokat és főurakat, aztán bizalmasan eléjük terjesztette a vasvári egyezséget, egyenesen a jó hangulat előkészítése végett, hisz egyenesen fölkérte a megjelent magyar tanácsosokat, hogy mivel a nép az ilyen bonyodalmas kérdésben az állam érdekeit nem ismeri, sokszor rosszul értelmezi, a közönséget aztán félrevezeti és fölizgatja, oszlassanak el minden kellemetlen benyomást, mert a béke a magyar királyságnak csak javára van.” (*Széchy K.*: i. m. [12. jz.] V. 147–148.) Forráshivatkozása azonban a jelek szerint erős kritikára szorul, kiváltképpen a datálás szempontjából. Vö. *Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nádasdy illustrantia* (1663–1671). Red. V. Bogišić. *Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, Zagrabiae*, 1888. 231–235. (Monumenta Slavorum Meridionalium 19.) – Vö. még *Benda Kálmán–Péter Katalin–Somogyi Éva*: Magyarország történeti kronológiája. II. 1526–1848. Akadémiai, Bp., 1983. 486.; *R. Várkonyi Ágnes*: Országgyesítő kísérletek (1648–1664). In: Magyarország története 1526–1686. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Akadémiai, Bp., 1987. (Magyarország története tíz kötetben III/1–2.) 1147. skk.; Zrínyi Péter akciójára legrészletesebben: *Széchy K.*: i. m. (12. jz.) V. 136–144. – Az újabb kutatás a francia politika változásainak függvényében már kételkedik az összeesküvés 1664. őszi kezdetében. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 326–328.

63 CST I/1. nr. 434. skk.

64 Lippay Rottalhoz. Pozsony, 1664. augusztus 29. CST I/1. nr. 435.

4-ére pedig haditanácskozást hívtak össze a pozsonyi primási palotába, ahol Montecuccoli mellett egyaránt megjelentek a birodalmi direktorok, német és francia generálisok:

„Jámbor Urunk és Császáruk megparancsolta az generálisoknak, hadi fejedelmeknek és vezéreknek, hogy ide gyűljenek mindnyájan én hozzám, és velek együtt tartsak tanácsot, utolsó resolútiót tegyék, mit kellessék tovább és lehessen az pogány ellenség ellen az tél előtt mívelni, úgy annyira, hogy arra is szabadságot adott, hogy ne is reportáljuk Bécsbe, ami siető, csak ugyan mindjárt executióba vehessük végezetünköt. Von Tran uramat köldötte alá eő Felsege az propositiókkal, melyek bizony igen helyesek és substantialisok vóltanak. Sommája az vólt, hogy sok tanácskozás után concludálta vólt immár eő Felsege, hogy csak reá menjünk a Törökre, ahol kaphatjuk, megvíyunk véle, ha penig ki nem jön, szálljuk meg tüstént Eszterghomot [...]”⁶⁵

A jelek szerint az időhúzásra játszó udvar számítása bevált.⁶⁶ A magyar rendi vezetők (vagy akár az ország területén tartózkodó szövetséges csapatok irányítói) hadi téren már semmit nem tudtak tenni a béke ellen. Egy esetleges, a török főse-reget ért diverzió talán problémát okozhatott volna a hadászati még kényes helyzetben, ettől tarthattak Bécsben?⁶⁷ Mindenesre, amikor szeptember 29-én a primás megkapta az uralkodói *Handbriefet* – Lipót 27-én írta alá a vasvári szerződést⁶⁸ –, először csak a kétségbeesésre futotta erejéből:

„Ezen órában érkezék eő Felsege curierje Handbriefflit⁶⁹ hozván eő Felségétől, kiben eő Felsege jelenti, hogy armisticiumot publicált a törökkel, mely mine-

65 Levele Wesselényinek. Pozsony, 1664. szeptember 5. CST I/1. nr. 437. Az említett von Tran: Ernst von Abensberg und Traun-Meissau. – Lippay ezen és környező leveleinek egyik lehetséges értelmezése, hogy ekkor még sem Lipót, sem pedig Montecuccoli, és más császári tábornokok, haditanácsosok sem tudtak (vagy csak részinformációkkal rendelkeztek) a béke aláírásáról. Carafa nuncius augusztus 28-ai jelentése is értelmezhető ekképpen. (Természetesen a nuncius sem tudott ekkor még Vasvárról, egyedül Porzia erős békevágyáról ír.) *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 416.

66 A *dissimulatio* részeként, elterelési akcióként értelmezhető, hogy szeptember elején Bécsben Zrínyit vádolták meg „különbéke” megkötésével. Ennek a nuncius sem adott hitelt. Vö. *Fraknoi V.*: i. m. (51. jz.) nr. 15. (1664. szeptember 15.); *Fabó A.*: i. m. (29. jz.) nr. 438. (1664. szeptember 10.); *Széchy K.*: i. m. (12. jz.) V. 135.

67 A szakirodalom értelmezése szerint (ahol a képlékeny és feszült hadi helyzet bemutatása mellett feltűnik az adat, miszerint Lipót már szeptember 9-én aláírta volna a békét) a titokban tartás oka a császári politikai és hadvezetésen belüli nézeteltérés volt. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 322–323. Valóban, a császári tábornokok sem érthettek egyöntetűen egyet az egyezséggel (emiatt válhatott meg talán De Souches is a szolgálattól szeptember 12. körül, mint fentebb említettük). Meglátásunk szerint azonban ennél erősebb érv a *dissimulatioé*, amellyel egy esetleges eszkalálódó konfliktust igyekeztek kivédeni, sikerrel.

68 *Széchy K.*: i. m. (12. jz.) V. 134–135.

69 A kifejezés nem valamelyik udvari kancellária, hanem az uralkodó magántitkára által (olykor s. k.) írt, közvetlenebb megszólítással kezdődő („Chare Archiepiscopo”) levelet takar.

künk magyaroknak és az egész keresztyénségnek valóban keserves és káros, anynyi romlásunknak és kárunknak ez az haszna. Most mikor szintén kezünkön volt az pogánság, armistitiumot és békességet publicálni? Ha Úyvarát oda engedi eő Felsege, csak keresztet vessen Magyarországra, mert az soha többé nem lészen. Nem írhatok többet keserűségemben kegyelmednek.”⁷⁰

E sorai örökítik meg pillanatfelvétel gyanánt a felismerést: már másfél hónapja teljesen feleslegesen tervezgetett, szervezkedett, reménykedett. Ő és vele magyar vezetőrsai kikerültek a Habsburg-döntéshozatal rendszeréből, méghozzá a lehető legrafináltabb módon. Nemcsak kihagyták őket a 17. századi magyar történelem egyik legfontosabb döntéséből, hanem *si sono ingannati*, ahogy a korbelti udvari olasz szakkifejezés mondja. Azaz alaposan ki lettek játszva hosszú heteken keresztül.

A nemcsak megtévesztett, hanem a nemzetközi publikum előtt meg is alázott magyar rendi vezetők első kitapintható reakciója a passzív rezisztencia. Nem utoljára a magyar történelemben. A vasvári béke publikálásának híre után az uralkodó többszöri személyes sürgetése ellenére sem mennek Bécsbe. Erre sokáig a nádor, a primás sem hajlandó, nyomukban a többiek sem.⁷¹ Lippay az újra Bécsben tartózkodó Trinkell útján üzen az udvarnak: küldje hozzá Lipót Miller gyóntatót Pozsonyba, ezúton közölje akaratát. Ő nem megy, fél, hogy csak támadásoknak teszi ki magát.⁷² Október 23-án végül bizalmasan ír az uralkodónak,⁷³ de majd csak november 18-án adja be a derekát: „Most ismént pro 25. praesentis⁷⁴ hívatta eő Felsege fel az urakot, engemet is immár negyedik levele, az kivel hívat, hogy az több urak előtt felmenjek, és szokása szerint confidenter akar velem minden dolgokról magányosan conferálni” – közölte Rottal Jánossal. Meg is indokolja döntését: „az mit Isten ád értenem, és jó conscientiam, megmondom, lássa osztán eő Felsege, mit cselekeszik. Könnyű bizony az jó németeknek békével nyugodny, mink azonban csak el veszünk. Az több keresztyén fejedelmek is azt tudják, hogy minékünk

70 CST I/1. nr. 444. Lippay Rottalhoz. 1664. szeptember 29.

71 „Palatinus ad terminum comparire non poterit, dubito etiam de quibusdam aliis. Ego solus quid faciam, nisi odia praesertim ministrorum et malas tractationes sustinere cogar, et ne si quidem utilitatis quidpiam praestare potero.” Lippay Trinkellhez. Pozsony, 1664. október 23. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 383. Ld. még levelét Rottalhoz. Pozsony, 1664. november 18. CST I/1. nr. 446.

72 „Nihil accipio litterarum a Reverentia Vestrae, nec responsum quidem ad meas. Adhuc persisto in ea opinione, quod non expedit nunc Viennam ascendere, licet denuo manualibus Suae Maiestatis ad colloquium vocer, quia non possum non dicere, quod res est: si autem dixero, lapidabunt me etc. Si patrem Müller Caesar misisset huc, per ipsum omnia confidenter et Caesar mihi significare, et ego me aperire Caesari potuissem. etc.” Lippay Trinkellhez. Pozsony, 1664. október 23. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 383. Ld. még alább is, a 87. jegyzetnél.

73 „Mitto volanter Reverentiae Vestrae litteras, quas Caesari breviter scripsi. Conferat, queso, cum patre Müller, et oclusas Caesari exhiberi faciat, sive per illum sive per alios, prout iudicaverit.” Lippay Trinkellhez. Pozsony, 1664. október 23. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 384.

74 November 25-re.

igen jól van ez az békesség, mivel nem szólunk, és nem panaszkodunk.”⁷⁵ Vitnyédi által elhíresített szándéka a béke elleni azonnali nyílt protestálásra – amihez az ügyvéd szerint fegyver is szükségeltetett volna – nem tűnik hitelesnek, legfőképpen szűk körben tett kifakadás lehetett.⁷⁶ A békével szembeni attitűdje mindazonáltal világos és eltökélt: „Felmegyek azért immár Isten segítségéből. Engemet bizony senki arra nem vészen, hogy jóvá hagyjam ezt az veszedelmes békességet, az ki minket el vettett, s mivelünk az keresztyenséget [...]”⁷⁷

Két hónap várakozás után fel kellett menni Bécsbe, a további húzódozás az uralkodói sürgetésekre nyílt ellenszegülésnek tűnhetett. A bécsi tanácsuléseken, tárgyalásokon, tudjuk, a kevés megjelent valóban nem tudott eredményt elérni, és nagyon zajosnak sem mutatkoztak már.⁷⁸ Végül Wesselényi nádor egyedül protestált ünnepélyesen a pozsonyi káptalannál a magyar rendi alkotmány sérelmével megkötött egyezmény ellen 1665. január 5-én.⁷⁹

A passzív rezisztencia azonban csupán a felszín. Az eddig hiperaktív primás októberben ugyan látszólag inkább fürdőbe kívánczik a császárváros helyett, ám ténylegesen azért, hogy ott találkozzék a betegeskedő náddal.⁸⁰ Távolmaradási szándékát közli Trinkell-lel, aki előtt hosszasan cáfolja és visszautasítja – nyilván azért, hogy bécsi képviselője ezt terjessze –, miszerint lázadást szítana az országban.⁸¹ Mert találgatások, udvari és diplomáciai körökben adódnak szép számban.⁸² Tulajdonképpen a történeti irodalom is, kimondva, kimondatlanul ekkor már a Wesselényi-féle összeesküvés geneziséről beszél.⁸³

75 Lippay Rottalhoz. Pozsony, 1664. november 18. CST I/1. nr. 446.

76 A szakirodalomban rendre megemlített információ forrása: *Fabó A.*: i. m. (29. jz.) nr. 442. (az október 14–18. között keletkezett iratok közé ékelődött töredék).

77 Lippay Rottalhoz. 1664. november 18. CST I/1. nr. 446. A mondatot több helyen idézi R. Várkonyi Ágnes és Benczédi László is, utóbbi tulajdonképpen üres hősködésnek tartja. Ld. a következő jegyzetet.

78 „Mi a békességhez se fehér, se feketét nem szólottunk, hanem nagy csendesen kívántuk, adják azon írást kezünkhöz, s régi szokás szerint érsek uramhoz gyűlvén, mire segít Isten, alázatos opinionkat őfelségének beadjuk, s ehhez mindnyája főhajtással, hallgatva annuáltunk.” Wesselényi Rottalhoz. 1664. december 4. Idézi – többek között – és meglehetősen lesajnálással szól a rendi vezetők meghátrálásáról: *Benczédi László*: Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1685). In: Magyarország története i. m. (62. jz.) 1155. Vö. még *Uő*: A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása. *Történelmi Szemle* 17. (1980) 596–630., különösen 610.; *Uő*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon 1664–1685. Akadémiai, Bp., 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből 91.). A béke értékelésére, következményeire, fogadtatására magyar és nemzetközi részről, valamint a bécsi tárgyalásokra: *R. Várkonyi Á.*: A Wesselényi szervezkedés történetéhez i. m. (12. jz.) 441–444.; *Uő*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 325.; *Uő*: Horvátország reménye i. m. (53. jz.) 200–201.

79 Meg kell jegyeznünk, hogy a nádori protestálás érvei (vö. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. [59. jz.] 329.) és Lippay hamarosan ismertetendő, 1664. október eleji instrukciójának pontjai között számos tartalmi egybeesés van.

80 Lippay Wesselényihez. Pozsony, 1664. október 17. CST I/1. nr. 445.

81 Ld. alább, 87. jegyzet.

82 Vö. *Széchy K.*: i. m. (12. jz.) V. 135–136.

83 Mindenekelőtt uo. 136. skk.

A szeptember végi zavarodottság nem tartott, tarthatott sokáig. Mielőbb cselekedni kellett, hiszen az uralkodói aláíráson még alig száradt meg a tinta. A prímásnak megvolt a kellő diplomáciai jártassága az általa sokszor felemlegetett szőnyi béketárgyalások idejéből. Tudta, ha idejében lépnek, a végleges, ünnepélyes ratifikációig talán van még némi remény a módosításra. És nyilván nem a törököknél keresett támogatást, megbízhatatlanságukra hivatkozva eddig éppen ő óvta az udvart attól, hogy megbízzon az oszmánokban. Ugyanez Zrínyinél sem kerül szóba sehol sem.

A titkos prímási jezsuita diplomácia 1664 októberében

Lázadást ugyan nem szított a prímás, de szervezkedni már bizonyíthatóan október folyamán szervezkedett a béke ellen. Titokban, konspiratív módon, de legalísan tette. Egyelőre csupán feltételezzük, hogy nem pusztán a saját szakállára cselekedett, és legalább a küldetés tényében egyeztetett rendi vezetőtársaival: mind a nádorral, mind a horvát bánnal (Nádasdy országbíróval viszont vélhetően nem). Valószínűtlennek tűnik ugyanis, hogy a kora újkori magyar történelem egyik legakutabb válsághelyzetében érdemi lépés megtételére mindenféle információcsere nélkül kerüljön sor. Az, hogy behatóbb előkészítésre, részletes egyeztetésre nem került sor, ki fog derülni.⁸⁴

Lépni Lippay a saját nevében, ám az egész ország képviselőjében lépett. A prímási jezsuita diplomácia folytatódott 1664 őszén. A főszereplő ismételten a jezsuita gyóntató, Trinkell Zakariás. Az újabb akciónak a magyar historiográfiában eddig tulajdonképpen ismeretlen kulcsdokumentuma irathagyaték-töredéke részeként, jellegzetes kézírásával maradt ránk a Hevenessi-gyűjteményben.⁸⁵

A dokumentum egy 14 pontból álló, szabályos követutasítás, amely az ilyenkor szokásos, az üdvözlésre vonatkozó formulával kezdődik: „Praemissa debita salutatione etc.” A küldetés konkrét személyhez szól. Az első pontból megtudjuk, egy püspökről van szó (címezései, megszólításai a 2. és 13. pontban: *Sua Celsitudo, Excellentia Vestra*), akivel az üdvözlés alkalmával közölni kellett „mennyire mélyen érez iránta a magyar nemzet, mennyire becsüli fáradozásait, melyeket ezen elgyötört ország érdekében magára vállalt, beleértve a veszélyeket, melyeknek saját személyét is kitette, hogy oly emberséggel és hittel járt el a dolgokban, akár

84 A közvetlen kapcsolattartásra bizonyíték Vitnyédi 1664. október 6-ai levele Zrínyihez, ahol a bán Pozsonyból érkező szolgálát említi, s arról ír, hogy Zrínyi a békekötésről Zichy István mellett a prímástól értesülhetett. *Fabó A.*: i. m. (29. jz.) nr. 439. Vö. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 322.

85 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 347–351. A teljes szöveg közlését és magyar fordítását ld. *Tusor Péter*: Lippay prímás, a vasvári béke és a német birodalmi rendek (1664. október). In: *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. MTA BTK, Bp., 2015. 79–88.

saját személyét illetően, akár a Szent Római Birodalom nevében”. (1.) Bár a követutasításban Lippay mindvégig egyes szám első személyben nyilatkozik, érvel és kérdez, már ez az első pont is mutatja, hogy a küldetésre a *natio Ungarica* képviselőjében került sor.

A kötelező *salutatio* után a primás rögtön felteszi a kérdést, vajon a címzett óhajtja-e ezt a békét, avagy fegyverszünetet, illetve az a birodalmi rendek tudtával és akaratával köttetett-e meg? (2.) A maga részéről ugyanis elképzelni sem tudja, hogy a vasvári egyezséget a birodalmi rendek és más szövetséges fejedelmek megkerülésével hozták volna tető alá, és ez esetben bízik benne, hogy ők legalább tekintettel voltak Magyarország érdekeire. Mégis úgy véli inkább, hogy nem voltak megfelelően informálva a békéről, aminek következményei beláthatatlanok. (3.) Majd siet leszögezni, hogy a magyar rendi vezetőket senki sem kérdezte: „Ami minket, magyarokat illet, bizton tudja és higgye, hogy mi sosem értettünk egyet ezzel a tárgyalással, avagy békekötéssel, és nem is tudtunk róla. Közülünk, kik ezen ország főemberei vagyunk, senki nem lett felkérve *opinio* adására, pedig öfelsége választási és koronázási, esküvel megerősített oklevelében kötelezte magát, hogy ezt az országot másként nem, hanem csak a magyarok tanácsa által fogja kormányozni.” (4.)⁸⁶

E bevezető pontok is azt mutatják, hogy a magyar rendi vezetés a vasvári béke szeptember 27-ei uralkodói megerősítése és annak publikálása után, mihelyest megkapta Lipót *Handbilletjét*, szinte azonnal megtette az egyetlen reális és jogszerű lépést a béke azonnali „megfűrására”. Lippay és (nyomában a többiek) azért nem mennek Bécsbe az uralkodó többszöri sürgetése ellenére sem, nehogy nyílt szembenállással a „rebellesek” kényelmetlen pozíciójába lavírozzák magukat, ne adj’ isten így-úgy rávegyék őket a beleegyezésre.⁸⁷ Érveiket sem fejtik ki, reménytelennek, feleslegesnek tartják. Ellenben a császárnak az oszmánellenes hadjáratban részt vevő birodalmi szövetségeseit, a birodalom rendjeit igyekeznek mozgósítani, jelezve számukra: őket ugyanúgy „átverték”, mint a magyar rendeket. Lippay a pozsonyi palotájában tartott szeptember 4-ei tanácskozás nyomán biztos lehetett benne, hogy a birodalom képviselői sem értesültek az alkudozásokról. A magyarokat nemcsak politikai sérelem érte, hanem törvényes jogaikat, az ország alkot-

86 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 347.

87 „Ruminando ulterius quoque hesternis Reverentiae Vestrae litteras statui omnino Vienna ad consultationem non ascendere, si enim defacto suspicio et querelae sunt contra me, quid erit si ea, quae sentio ibi, vel etiam coram reliquis consiliariis repraesentabo? Adulare nescio, neque volo, mentire contra fidem meam, approbare, quae reprobis, non possum. Obligor iuramento fidele et utile simul consilium regi dare, patriae proditor audire, minus esse, recuso. Quantum ad colloquium: potest Sua Maiestas ad me patrem Müller mittere, si vult, et mihi necessaria significare. Ego turbas in regno et inter Ungaros nunquam suscitabo, neque rebellionis ullius inquam particeps, aut conscius, quinimo etiamsi centum vitas haberem, paratus eas pro fidelitate Suae Maiestatis deponere, de qua si ulterius quoque fuero suspectus, potius Romam iter meum arripiam, ibi in bona gratia et affectu Suae Maiestatis vitam, quae superest, brevem depositurus.” Lippay Trinkellhez. Pozsony, 1664. október 19. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 379. Az „Obligor” kezdetű mondatot szó szerint idézi, a lázadás szervezésének elutasítását és a római út felvetését említi *Pauler Gy.*: i. m. (12. jz.) I. 23.

mányos berendezkedését is megrázkódtatta: uralkodójuk megszegte esküjét – mutat rá egy messzi távlatokat hordozó szempontra, amelyet azonban elejt a továbbiakban.

Ehelyett birodalmi segítséggel minimalizálni, enyhíteni próbálja a veszteséget. Kijelenti, hogy magyar előkelők (*proceres Ungariae*) csak abban az esetben egyeznének bele a békébe, ha a törökök visszaadnák Érsekújvárt. (5.)⁸⁸ Arra azonban nincs példa a történelemben, hogy az oszmánok általuk elfoglalt erősséget átadtak volna (fordítva is csak Lippa esete ismert – fűzhetjük hozzá). Pedig ha az erőd török kézen marad, féltő, hogy egész Felső-Magyarország, amelyet már eddig is nehezen lehetett féken tartani, török adófizető lesz, és hogy a törökök védősárainya alatt a magyarok rá fognak támadni a szomszédos tartományokra és a Szent Római Birodalom államaira („*Timendum itaque ne Ungari ipsi suscepto Turcarum patrocínio provincias vicinas et Sacri Romani Imperii status ac regna invadant*”). Sőt így maguk a törökök közvetlen szomszédai lesznek Ausztriának, Morvaországnak és Sziléziának (6.) – sorjáznak az érseki érvek.⁸⁹

A magyarok már végső romlásukba jutottak, egyfelől, mert országuk lepusztult, másfelől mert tekintélyük is odavan már. Nem kérdezték meg őket sem háború, sem béke kérdésében, nemcsak a generálisok, hanem a beosztott tisztek is megkerülésükkel hoznak döntéseket, az egész királyság a német tiszteknek és katonáknak kénye-kedvére bízott prédává vált. (7.)⁹⁰ De mindezt a magyarok elviselték volna, ha – bár nem is az egész országukat, de – legalább az újonnan elveszített területek, jelesül Érsekújvár visszaszerzését remélhették volna.⁹¹ Lippay állítása szerint a legyőzött török sereg maradéka gyenge és elégtelen, már csak az utolsó csapás hiányzott volna neki.⁹² Ezért a magyarokat a fegyverszünet (*armorum suspensio*) és a békekötés (*pacis conclusio*) híre villámcsapásként érte. Nem tudják, engedelmeskedjenek-e neki, hogyan mentsek meg magukat, és hogy milyen tanácsot kövessenek. (8.)

A primás ezután áll elő a farbával, idézzük hát szó szerint sorait:

„Kiváltképpen [azért nem tudják, engedelmeskedjenek-e a békének, hogyan őrizték meg magukat, és hogy milyen tanácsot kövessenek,] mert az egymástól távol lakó előkelők nem tudtak összeülni, hogy saját dolgaikról tanácskozzanak. Szándékuk azonban nem lesz más, mint hogy minden követ megmozgassanak és alázatosan folyamodjanak Őfelségéhez: béketárgyalás útján semmiképpen se hagyja vagy engedje át a törököknek Érsekújvárárt. Amiért is az előkelő főemberek távollétében a közelebb lakó érsek kéri a legelszántabbban, hogy a Direktörök és maga a Szent Római Birodalom vessék latba befolyásukat Ő Császári Felségénél, hogy legalább Érsekújvárt ne engedje át a törököknek, hanem inkább hatha-

88 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 347.

89 Uo. p. 348.

90 Uo. p. 348–349.

91 Uo. p. 349.

92 Vö. CST I/1. nr. 436. (idézve alább, 99. jz.) és nr. 439 is. A hadtörténeti kutatás feladata eldönteni, hogy akár Zrínyi, akár a primás optimizmusa hadászatiilag megalapozott volt-e.

tós és győztes seregeivel legalább ezt szerezze vissza, midőn rendelkezésre állanak jelenlegi eszközei, erős seregei, és maga a török legyengültnek és legyőzöttnek látszik, épphogy csak ki kellett volna használni győzelmünket s kezünket kinyújtani.” (9.)⁹³

A primás a lázadásnak, esetleges diverziónak még a látszatát is kerülni igyekszik. Az alattvalói lojalitás mögé húzódik. Sőt érvelése szerint magának az uralkodónak is szüksége van a fellépésükre, segítségükre. Hangsúlyozza, hogy Isten után a meggyötört ország és védőbástyája a kereszténységnek (*afflictissimum regnum et propugnaculum Christianitatis*) az uralkodónál keres oltalmat mint patrónusánál. Szerinte Lipót kiváló fejedelem (*optimus princeps*), ám még fiatal, és a címzett ismerheti, ügyeinek milyen irányítói vannak. Félő pedig, hogy ha Magyarország elvész, a szomszéd tartományokat és a birodalmat is pusztulás fenyegetheti, az egész kereszténység orvosolhatatlan kárt szenved, és ha nem változtatnak a dolgok menetén, Lipót nemcsak Magyarországot és a szomszéd tartományokat, hanem saját magát és a birodalmat is elveszejtheti. (10.)⁹⁴

E pontban nem egyszerűen az „uralkodó jó, csak a tanácsosai rosszak” képlet jön elő a magyar egyházfő érvelésében, hanem azon implicit szándékot tapinthatjuk ki, miszerint a magyar és birodalmi rendek képviselőinek kellene összefogniuk és kezükbe venniük a Habsburg-politika irányítását. Nemcsak Magyarország, a birodalom, hanem a dinasztia érdekei maguk is ezt kívánják. A dinasztia védelme más megközelítésben is visszaköszön. Jelesül, hogy amennyiben a béke, avagy fegyverszünet a birodalom és más fejedelmek tudta nélkül köttetett meg, ez olyannyira sértheti őket, hogy a jövőben nem fognak szükség esetén segítséget nyújtani. Márpedig a császár egyedül nem fog tudni ellenállani az erőre kapó ellenségnek, Magyarországot és utána többi országát is elveszíti. Magyarország eleste után ugyanis, fejtegeti még hosszasan Esztergom érseke, nem tudja megvédeni az örökös tartományokat. (12.)

Mindezekre az érvekre tekintettel arra kéri a címzettet, hogy segítse bölcs tanácsával a magyarokat, mit teyenek, mit várhatnak és remélhetnek, és ajánlja ügyüket a Szent Római Birodalomnak. Viseljék a birodalmi rendek szívükön az ország védelmét, tegyék azt, amit bölcs ítéletük sugall. (11. és 13.) És ne feledkezzenek el Erdélyről sem, ami ezzel a békekötéssel teljesen török érdekszférába fog kerülni. (14.)⁹⁵

A záró kérések megfogalmazása az előző pontokkal ellentétben érezhetően önállóbb cselekvésre ösztönzi a birodalmi rendeket, illetve e titkos követutasítással megkeresett képviselőjüket.

93 EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 349.

94 Uo. p. 349–350.

95 Uo. p. 350–351.

A magyar rendek és a Rajnai Szövetség 1664 őszén

A magyar történelem egyik legdrámáiabb eseménye kapcsán keletkezett irat a kora újkori magyar rendi külpolitika fontos és izgalmas forrása. A 19. században már Kazinczy Gábor lemásoltatta magának a környező dokumentumokkal együtt Hevenessi gyűjteményéből,⁹⁶ mégsem keltette fel az eseményre és következményeire kiemelten fókuszáló magyar történetírás figyelmét. Pauler Gyula ismerte, de csupán egy-két adatát hasznosította. Jelentőségét, úgy látszik, nem ismerte fel.⁹⁷ Az okot csak találgathatjuk. A szemmel láthatóan gyors jegyzeteléssel/másolással készült, gyakori rövidítéssel tarkított, tipikus jezsuita stíllel írt fogalmazvány egészének elolvasása, megértése igazi paleográfiai kihívás. Katalógusbeli címe (*Puncta [14] circa faciendam cum Turca pacem*) és a környező iratok tárgya, dátuma, érsek küldőjének kiléte nyomán mindazonáltal nemcsak az következethető ki, hogy a vassvári békével foglalkozik, hanem már első sorai elárulják, hogy egy követutasításról van szó. Papírra vetője, Trinkell, aki egyben maga a követ, a környező dokumentumok mellett ugyanakkor teljes bizonyossággal csak külső kontrollforrások segítségével azonosítható.⁹⁸ Továbbá sem dátuma, sem küldője, sem pedig címzettje nincsen feltüntetve.

Utóbbi teljes bizonyossággal megtalálhatjuk. Az instrukció több fontos dolgot elárul róla. Nemcsak azt, hogy birodalmi püspök, hanem azt is, hogy fejedelmi rangú személy (a *Sua Celsitudo* megszólítás kifejezetten erre utal, és az *Excellentia Sua* sem járt ekkor még ki minden püspöknek). Megtudhatjuk még, hogy valamennyire személyesen is részt vett a magyarországi harcokban (ugyanis veszélyeknek tette ki magát). Kikövetkeztethetjük, hogy még a közelben tartózkodik (ez adja Trinkell küldésének, a kérések teljesítésének realitását), vélhetően a birodalmi segélycsapatokat irányító egyik direktor (az érsek felkérésére elsődlegesen ugyanis a direktoroknak kellene lépniük a császárnál), valamint hogy Lippay személyesen is ismerhette őt (a követutasítás bizalmas hangneme utal erre).

A koordináták egyértelműen Christoph Bernhard von Galen (1606–1678) münsteri hercegpüspökben metszik egymást, aki 1650-től állt a német egyházi fejedelem-

96 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár Ms 4879. Kazinczy G. gyűjt. Tört. XVII. 10. 1.

97 A primás viszonyulását 1664-hez e forrás alapján jellemzi pár mondatban, tehát szerzőségével tisztában volt, bár maga Lippay csak egyszer tűnik fel a szöveg 9. pontjában (*Archiepiscopus*). Két érvt emel ki: a béke alkotmányos sérelem, a koronázási eskü ellenében, magyar tanácsosok nélkül kötettet, ill. veszélyezteti az örökös tartományokat. Az iratra konkrétan nem, csak a Coll. Heveness. tom. 16-ra hivatkozik. *Pauler Gy.*: i. m. (12. jz.) I. 23. – Pauler könyvének népszerűsítő jellegéről, vonatkozó kutatásának tulajdonképpeni befejezetlenségéről: *R. Várkonyi Á.*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez i. m. (12. jz.) 436–438.

98 Ld. Trinkell saját kezű leveleit a primáshoz: PL Arch. Saec., Acta rad. class. X. nr. 196., 20. cs. fól. 386–387. (1654. július 11.); 21. cs. fól. 401–403. (1654. július 11.); 22. cs. fól. 77–78. (1654. augusztus 26.). – A Hevenessi-féle Trinkell/Lippay-iratokat viszont nyilvánvalóan nem véletlenül őrizték meg mindkettejük korai halála (1665 és 1666) után a jezsuiták, és kerültek be Hevenessi Gábor gyűjteményébe, ők még tisztában voltak jelentőségükkel. Az irattörredék különleges jelentőségének 21. századi felismeréséhez nagy segítséget jelentett a Porzia-Akten idézett anyaga. PUGW 10. 166–182.

ség élén, és aki Friedrich Baden-Durlach örgróf, Philipp Florinus von Pfalz-Sulzbach pfalzi palotagróf és császári tábornok, valamint Johann Adolph zu Schleswig-Holstein-Plön generális társaságában vett részt a primás pozsonyi palotájában tartott szeptember 4-ei tanácskozáson. Lippay kifejezetten mint herceg direktort említi Baden-Durlachhal egyetemben. A primás titkos követküldésének, instrukciójának, szövetségkeresésének alapját ebben a már többször említett haditanácsban ragadhatjuk meg. Itt ugyanis a direktorok kifejezetten sürgették a támadó hadműveletet a tél beállta előtt, tekintettel a törökök gyengeségére, illetve mivel bizonytalanok voltak abban, hogy a következő évben is ki tudnak-e ekkora haderőt állítani.⁹⁹

Az esztergomi érsek tehát a megfelelő információk és kapcsolatok, közös érdekek és elképzelések birtokában tett kísérletet az események befolyásolására. Nem csupán arról volt szó, hogy az egyik egyházi direktort megkörnyékezte, illetve igyekezett kihasználni a birodalmi haderő vezetőinek elégedetlenségét. Utóbbira kétségkívül joggal appellált, hiszen például Christoph Bernhard von Galen is legföljebb csak kisebb csatározásokban vehetett részt, érdemben nem tudott bekapcsolódni a hadjáratba.¹⁰⁰ A harcvágy, pláne az oszmánok ellen, esetében sem lebecsülendő. A középkorból megörökölt, a kora újkorban még létező püspök-hadvezér típusának egyik utolsó képviselője ő. Noha megkapta az egyházi rendeket, már a harmincéves háború küzdelmeiből kivette részét a Habsburgok oldalán. Püspökként egyfelől példás egyházfegyelmet tart, másfelől 1661-ben császári segítséggel ostromolja saját székvárosát, és a későbbiekben is hol angol, hol francia szövetségben harcol a kálvinista hollandok ellen. Itt Groningen ágyúzásáról híresült el („Bomben-Bernd”), majd pedig Habsburg-szövetségként hadakozott Elzászban.¹⁰¹ Christoph Bernhard von Galen magyarországi jelenléte nem sok figyelmet kapott a hazai történetírásban. R. Várkonyi Ágnes említi Christoph Bernhardt néven mint János Fülöp mainzi érsek megbízottját.¹⁰² Von Galen jelentősége azonban ennél sokkal nagyobb. Az újabb kutatások sokrétűen feltárták és értékelték a

99 „Bizonyos, hogy az imperialis Directorok igen urgealliak, legyen valami derekas operatio még az Tél előtt, magok is nemigen remenlik, hogy ez jövő esztendőre ilyen derék erővel compareallassunk az Török ellen. És pedig kétség nélkül jobban hozzá készül és meg indítja minden tehetségit. Bizonyos az, hogy ez idén az Török hadnak színe igen el vezett, és kiváltképpen az Janicsárság mind a Szent Gothardnal való ütközetben, mind pedig Zúza Urammal való harcokon igen megromlott. Lovok is megtikkatt, elveszett, magok is döglenek és betegesek sokan az Pogany ebek.” A primás ezek után a keresztény csapatok problémáit sem hallgatja el. Levele Rottalhoz. Pozsony, 1664. szeptember 5. CST I/1. nr. 436.

100 Ideje jó részét Bécsben, és ott is birodalmi politizálással töltötte. Vö. *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 416., 421., 422.

101 A rá vonatkozó számottevő modern szakirodalommal ld. lexikográfiai életrajzát: http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=537&url_tabelle=tab_person (letöltés ideje: 2014. nov. 22.). Már 1665 szeptemberében Hollandiában találjuk. *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 442.

102 R. *Várkonyi Á.*: A Wesselényi-szervezkedés történetéhez i. m. (12. jz.) 441. és *Uő*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 323. Feltételezzük, hogy a münsteri püspök 1664. szeptember 14-ei levelében nemcsak az augusztus végi bécsi, hanem a szeptember eleji pozsonyi haditanácsról is beszámolt a mainzi választónak.

magyar rendi vezetők 1663. végi, 1664. eleji kapcsolatkeresését az 1658-ban részben török-, részben Habsburg-ellenes célzattal, francia közreműködéssel létrejött Rajnai Szövetséghez. Köztudott, az 1668-ig fennálló liga vezetője János Fülöp volt. Mellette azonban ott találjuk a trieri és kölni választófejedelemet is. A negyedik legjelentősebb egyházi résztvevője a *Rheinische Allianz*nak pedig nem volt más, mint Münster hercegpüspöke!

A primás akciója tehát nem csupán azonnali segítségkérés a német segélycsapatok vezetőitől, és általában véve a birodalmi rendektől, akiknek szintén formális beleegyezésüket kellett adniuk a békekötéshez,¹⁰³ és akik ekkor még éppen üléseztek Regensburgban.¹⁰⁴ Önmagában ez sem lenne lebecsülendő. Ő azonban egyik, a hadjáratban személyesen részt vevő vezetőjén keresztül ahhoz a Rajnai Szövetséghez fordul közvetlenül, amellyel a kapcsolatfelvételt a kora újkori magyar rendi külpolitika egyik legkülönlegesebb és sokat méltatott eseményeként értékeli a történetírás.¹⁰⁵ A magyar rendiség és a nemzetközi törökellenes szövetség viszonyáról alkotott kép azonban *genezise* mellett csak *occidense* ismeretében lehet teljes. Jelesül:

a) A magyar rendek egyik vezetője, az ország primása közvetlenül a vasvári béke publikálása után jezsuita gyóntatója révén titkos, de nem illegális kapcsolatot keres a Rajnai Szövetség egyik itt tartózkodó vezetőjével.

b) Hosszas érveléssel hívja fel figyelmét a békével a birodalmat fenyegető rövid és hosszabb távú veszélyekre (Bécs 1683. évi ostroma fényében nem is alaptalanul).

c) Igyekszik közös platformot kialakítani, mondván, a birodalmi rendeket és köztük a szövetséget a békekötéssel és az azt követő *dissimulatio*val *mutatis mutandis* szintén érdeksérelem és presztízsveszteség érte, miként a magyarokat.

103 Ez és a birodalmi hadak leszerelésének, kivonásának kényes kérdése állt az október eleji bécsi haditanácskozás(ok) középpontjában. Gróf Walter Leslie kifejezetten arról tudósította Montecuccolit, hogy „mielőtt a birodalmi rendek döntenének a béke mellett, csapataikat nem lehet elbocsátani”. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 329.

104 *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 425. (Carafa nuncius 1664. november 8-ai jelentése).

105 A szövetség és a magyar rendi vezetők kapcsolataira: *R. Várkonyi Á.*: A közvetítő i. m. (16. jz.); *Uő*: Egyetemes játéktér – magyar politika. In: *Uő*: Európa Zrínyije i. m. (12. jz.) 298. skk. – A kapcsolatkeresésnek részese volt a primás is, aki 1664. február 26-án (!) fordult a mainzi választóhoz. Ebben megköszönte buzgóságát, amelyet a Magyarország számára nyújtandó birodalmi támogatás elnyerésében mutatott, valamint fáradozását, amellyel más uralkodókat, fejedelmeket összefogásra és segítségnyújtásra ösztönzött, végül pedig kérte, hogy továbbra is viseltessék atyai érzülettel a császár és király irányában, mert ez szolgálja Magyarországot javát („Interim ego nomine omnium, quantas possum maximas ac demississimas Eminentiae Vestrae ago gratias et rogo, velit suum paternum erga Maiestatem Caesaream, Dominum et Regem nostrum Clementissimum, affectum continuare et huic labenti patriae, quemadmodum hactenus, ita deinceps quoque maiore quam possit fieri conatu, subvenire”). Az idézetből nyilvánvaló, hogy a Rajnai Szövetség megkeresésére a magyar rendi vezetők részéről a Habsburg-diplomáciával karöltve, azt támogatandó került sor (miként az 1644. évi lengyelországi és római missziók esetében). ÖStA HHHStA Mainzer Erzkanzlerarchiv, Reichstagsakten Fz. 291. nr. 169. – János Fülöp március 10-ei udvarias és kedvező válaszával együtt (uo. nr. 170.) idézi és jelzetét hozza: *R. Várkonyi Á.*: Egyetemes játéktér – magyar politika i. m. 301–302.

d) A közös érdekek mentén történő kapcsolatkeresés tényleges, minimális céljaként, melynek elérése esetén a magyarok beleegyezének a békébe, Érsekújvár gyors, hadászatiag kivitelezhetőnek tartott visszafoglalását jelöli meg. Nemcsak a saját, hanem későbbi egyetértésüket megelőlegezve, a többi magyar vezető nevében nyilatkozik. (A vár elvesztése köztudomásúlag a primást érintette legérzékenyebben, birtokai, hatalmi potenciálja szempontjából is, de egyben az egész ország súlyos vesztesége volt, ugyanis ellehetetlenítette az összeköttetést Felső-Magyarországgal.)

e) Végül egy maximális cél elérésének kívánalma is felsejlik: a birodalmi és magyar rendek összefogása szabjon irányt a Habsburg-politikának, vegyék át Lipót ügyeinek intézését.

Lippay biztos szemmel észrevételezte, hogy a betegeskedő Johann Ferdinand Porzia kezéből, akihez korábban, láthattuk, tulajdonképpen bizalmi viszony fűzte, legalábbis a többi „miniszterhez” képest, és aki már 1665 februárjában meghal, kicsúszik az irányítás. Őnekik kellene átvenni a kezdeményezést az uralkodó környezetében – sejlík fel a gondolat –, hiszen ez Lipót érdeke is. A Porzia mögül kiemelkedő Paul Hochoer által vezetett új irányítói kör befolyását azonban a Titkos Tanács belső megosztottsága ellenére – Lobkowitz és Auersperg tulajdonképpen a francia orientáció híveinek számítottak, bukásukat később ez okozta – nem sikerült megtörni. A kőkemény udvari, politikai harcban a primás vezette magyar politikai elit, hiába keresett nemzetközi szövetségeseket, nem tudott eredményt elérni. Annak ellenére nem, hogy a *Teatrum Europaeum* előtt vált nyilvánvalóvá, hogy ebben a belső hatalmi konstellációban a bécsi udvar politikai, katonai és gazdaság téren egyaránt felkészületlen egy hosszabb török háborúra, melynek eszméje ekkor az egész kontinenst lázba hozta.¹⁰⁶ És valóban: a szentgotthárdi győzelem „elsikkasztása” csak nagyon rövid távon szolgálta a dinasztia érdekeit.¹⁰⁷ Szerintünk nem is annyira nyugaton,

106 A belső udvari erőviszonyokra további, nemzetközi szakirodalommal: *R. Várkonyi Á.*: A Wesselenyi-szervezkedés történetéhez i. m. (12. jz.) 436–437. és 440–450.; *Uő.*: Egyetemes játéktér – magyar politika i. m. (105. jz.) 304.; *Uő.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 329.; *Toma K.*: i. m. (9. jz.) 95. – Nem feladatunk ezeknek, valamint a Habsburg döntéshozatal politikai dilemmáinak újabb, részletező elemzése, melyet további kutatásokra bízunk.

107 Giulio Spinola nuncius 1665. őszi, az uralkodópárral folytatott beszélgetései során az ünnepélyes ratifikáció apropóján a következő érveket hallotta tőlük, melyek a béke megkötéséhez vezettek: 1. a franciák szentgotthárdi szereplése: a császár nem akarta, hogy úgymond a segédcapatok arassák le a dicsőséget; 2. a franciák [nyugat-európai] szándékait övező gyanakvás; 3. Velence próbálkozásai, hogy Lipótot mélyebben belerángassa a török elleni háborúba; 4. a birodalmi fejedelmek „hűvössége”, hogy nem adtak elegendő segítséget; 5. az örökös tartományok erőforrásainak elégtelen volta; 6. Porzia főminiszter „félénk természete” és betegeskedése. 1665. október 3-ai és november 5-ei jelentései: *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 441. és 450. További szempontként vetődött fel IV. Fülöp spanyol király állapotának súlyosbodása és a halálával várható nyugat-európai komplikációk, kiváltképpen Spanyol-Németalföldön. (Erre egy helyütt Lippay is utal. CST I/1. nr. 439.) – Levinson közreadói jegyzetében (*Levinson, A.*: i. h.) a vasvári béke okai között utal a „magyarok megbízhatatlanságára” is, amelyet *a posteriori* a későbbi szervezkedéssel bizonyít. Fentebb láthattuk, a primás többször is biztosította az udvart a rendek hűségéről. Nekünk egyre inkább úgy tűnik, hogy a tényleges szempont az udvari döntéshozatalra gyakorolt magyar befolyás gyengítése lehetett. Lippay, aki ekkorra a legrégebbi *cortegiano* (1635-ben már udvari főtisztviselő magyar kancellárként) és a legrangosabb (ha nem

hiszen az elegánsnak aligha nevezhető diplomáciai lépés átmenetileg megnövelte a feszültséget a franciákkal és birodalmi híveikkel, hanem a 17. század során sokszor kellemetlenkedő szomszéd, a XIV. Lajoshoz feltűnően közeledő Velence vonatkozásában, amelynek így esélye sem maradt a kandiai háború (1645–1669) megnyerésére, és végleg kiszorult az Égei-tenger keleti medencéjéből.¹⁰⁸ Hocheràk Vasvárral egy olyan válságsorozatot indítottak el a Habsburgok fontos törzsterületén, hátszágában, amelynek végleges rendezésére 1711-ig, a szatmári békéig kellett várni.

A vasvári béke megkötésének ténye és módja az udvari és dinasztikus politikázás keretében értelmezhető és megérthető: a váratlan húzással a magyarok mellett Velencét is sikerült meggyengíteni, elejét tudták venni a franciák, a szárnyalása kezdetén álló Napkirály és a Rajnai Szövetség befolyása, nemzetközi tekintélye növekedésének, miközben Bécs mozgásterét biztosították nyugat felé. És bár IV. Fülöp 1665. szeptemberi halála után valóban kitört a németalföldi spanyol örökségért XIV. Lajos által felesége jogán vívott „devolúciós háború” (1667–1668), ez Hocheràk félelmei ellenére lokális jellegű maradt. A spanyol örökösödés kérdése ugyanis végül csak 1700 után vezetett egy általános európai háborúhoz, az 1661-ban született II. Károly, az utolsó spanyol Habsburg ugyanis alaposan rációfolva a várakozásokra számos testvérével ellentétben nem halt meg pár éves korában. Bécsben nyilvánvalóan ezzel számolnak, amikor Vasváron békét kötnek (1668-ban titkos paktumban meg is egyeznek a franciákkal a spanyol örökség felosztásáról), de rosszul kalkuláltak. Olyannyira, hogy amikor a spanyol örökösödési háború (1701–1714) végül tényleg kirobbant, Franciaország egyik szövetségese II. Rákóczi Ferenc kuruc állama lett, mely állam gyökerei éppen a vasvári békéig nyúlnak vissza.¹⁰⁹

* * *

az egyetlen) egyházi a Titkos Tanácsban, 1657/1658-tól mindinkább ellenzékbe szorult. Érsekújvár török kézen hagyásával, a béke megkötésének módjával sikerült öt és szövetségeseit, az 1659-től szintén titkos tanácsos Zrínyit és így a magyar befolyást végletesen meggyengíteni az udvarban. A kora újkori „kegyenc típusú” abszolutisztikus kormányzati rendszerekben atipikusnak aligha nevezhető politikai harcról van tehát szó.

108 Velence kora újkori történetére legújabbán: *Giuseppina Minchella*: *Frontiere aperte* Musulmani, ebrei e cristiani nella Repubblica di Venezia (XVII secolo). Viella, Roma, 2014. (I libri di Viella 185.); *Walter Panciera*: *La Repubblica di Venezia nel Settecento*. Viella, Roma, 2014. (La Storia. Temi 43.) – 1664 szeptemberében Porzia Carlo Carafa nunciussal többször is szóvá tette Velence praktikáit, hogy mélyebben belebonyolódjanak a török háborúba. A Köztársaság által Rómában javasolt Szent Ligának pedig semmi értelmét nem látta. A császári főminiszter érveit: 1. VII. Sándor pápa már minden tőle telhetőt megtett; 2. a spanyolok Portugáliával háborúznak (a „restaurációs háború” utolsó időszaka), nem várhatnak tőlük támogatást; 3. a franciáktól már nem óhajtanak több segítséget; Velencét pedig már teljesen leköti az oszmán háború. Bécsben emellett még kísértett annak emléke, hogy 1571-ben Lepanto után a *Serenissima* szövetségesei háta mögött különbékét kötött a Portával. A nuncius 1664. szeptember 6-ai és 13-ai jelentései. *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 418. és 420.

109 A 17. század második felének nemzetközi politikai erőterére nemzetközi szakirodalommal *Tusor Péter*: *A barokk pápaság*. Gondolat, Bp., 2004. 62. és 279. skk.

Nyilvánvalónak tekinthetjük, hogy a primás már október első napjaiban tollba mondta instrukcióját gyóntatójának, Érsekújvár esetleges ostromának csak így lehetett realitása. Az október eleji keltezet magyarázza, hogy amint a 10. pontban leírja, nem tudott a többi magyar vezetővel tanácskozni (vagy legalábbis nyíltan, illetve behatóbban nem). A rendi vezetők közötti koordinációt, információcserét mutatja ugyanakkor, hogy október elején Vitnyédy István levélben fordult a mainzi választóhoz és Johann Adolph zu Schleswig-Holstein-Plön generálishoz. Utóbbi szintén a pozsonyi haditanács résztvevője volt. Vélhetően nemcsak saját iniciatívából tette ezt. Nem tévedünk túlfentúl nagyot, ha adat híján is azt állítjuk, Zrínyi Miklós is tudhatott erről.¹¹⁰

Ügyvédje, bizalmasa leveleinek másolatát, melyet Nádasdy „nem magához illendő módon kapott el”, szélteben-hosszában terjesztették. Vitnyédy szerint azonban megváltoztathatták tartalmukat, azért küldte őket már 1664. október 14-én Szelepcshény György udvari magyar kancellárnak, hogy bizonyítsa: senki „nem talál semmit olyat, az mellyel vagy kegyelmes koronás király uram ő fölségének tartozó hűségem ellen, vagy hazám és nemzetem ellen valamit vétettem volna, hanem inkább javát és az pogány kézből való szabadulását kerestem”.¹¹¹ Az alapelv ugyanaz: a Rajnai Szövetségnél támogatást szerezni, de nem az uralkodó, hanem a törökök ellen, amíg a keresztény seregek el nem oszlanak.

Így válik érthetővé a magyar rendi vezetők látszólagos passzivitása, kivárása 1664 őszén. Részleteiben most először ismerhető meg, hogyan igyekeztek legálisan és törvényesen támogatást keresni az uralkodó szövetségesei között céljaik elérésére: legalább Érsekújvár felszabadítására és annak az udvari döntéshozatali rendszernek, amelynek korábban részesei voltak, és amelyből Vasvárral kikerültek, esetleges átalakítására.¹¹² A november végi, decemberi bécsi tárgyalásokon megmutatkozó bénultságuk talán annak köszönhető: ekkorra már szembesülnek azzal, hogy a Rajnai Szövetségre sem számíthatnak, sem rövidebb, sem hosszabb távon.¹¹³ A regensburgi gyűlésről eloszlásuk előtt a birodalmi rendek üdvözölték

110 A münsteri hercegpüspökhöz fordulás ötlete korábban már Vitnyédyéknél (aki október elején Zrínyinél tartózkodott Csáktornyan) feltűnik, egyelőre más összefüggésben: „én is most itélem szükségesnek mind ő fölségéhez, mind imperiumbeli itt lévő hercegekhez, ugy mint az imperialis hadak directoriához, monasteriumi püspök és Durlach hercegekhez követeket küldene kegyelmek, az meglehetne moguntinus országunknak irt levele mellett, a ki assecurált bennünket, hogy se szabadságunkban, se pedig religióunkban semmi háborgatást nem teszenek [...]”. Levele Keczer Ambrushoz. Sopron, 1664. szeptember 9. *Fabó A.*: i. m. (29. jz.) nr. 436. (vö. 440. is). A töredékes adatok egyértelműen a magyar rendi vezetés egy irányba mutató, közös gondolkodására utalnak 1664 őszén.

111 *Fabó A.*: i. m. (29. jz.) nr. 441.

112 Míg a szakirodalom korábban Bethlen Miklós magyarországi útját az összeesküvés előkészítéseként értékelte, újabban a rendi vezetők lépéseinek törvényességét húzza alá 1664 őszén. *R. Várkonyi Á.*: Országgyűlési kísérletek i. m. (62. jz.) 1152.; *Uő.*: Zrínyi száz napja i. m. (59. jz.) 329.

113 A primás már október 19-én bizonyosnak mondja, hogy a császár nem fog tanácsosai ellenében dönteni, véleményét megváltoztatni, pedig azok Lipótot is elveszejtik, hoz egy már ismerős szempontot: „Candidus et syncerus simulque amabilis Suae Maiestatis erga me, praesertim in colloquiis, affectus semper mihi suavissimus fuit, imo unicum in afflictis rebus solatium; nunc idem amor

Lipótot a békekötés alkalmából.¹¹⁴ Most ismerik fel: ha hitelüket, tekintélyüket helyre akarják állítani, országukat meg akarják menteni, ezt csak uralkodójukkal szemben tehetik meg. Az összeesküvés szervezése tehát nem az első, hanem a második válasz a vasvári béke kihívására a magyar rendi vezetők részéről. Az első kísérlet egy ugyan sikertelen, ám legális, és irreálisnak egyáltalán nem nevezhető akció: a *Rheinische Allianz* azonnali megkeresése volt. Ebben Zrínyi Miklósnak ugyanúgy szerepe lehetett, mint ekkor már fő csodálójának, hazai kultusza képviselőjének, Lippay György esztergomi érseknek. A források fátuma azonban úgy hozta, hogy az akció részleteit Pázmány utódának szemszögéből ismerhettük meg.

Utóhang

Tanulmányunk eredeti célja meglehetősen korlátozott volt: a *status ecclesiasticus*, kiváltképpen annak kora újkori politikai szerepére, udvari relációira vonatkozó kutatás keretében behatóan megismerni és megismertetni az egyházi rend vezetőjének, az ország primásának Zrínyi Miklós érdekében Bécsben tett lépéseit 1663–

meus, quem semper habui, me angit et cruciat, perire cum videam nos et Suam Maiestatem propter quorundam ministrorum consilia. Quae contraire, vel sententiam mutare, scio quod nolo nec unquam faciet Sua Maiestas, etiam et ego mille et millia nescio quam utilia sensero consilia et suggessero, praemium erit meum non solum aulae sed etiam Suae Maiestatis disgustus, utilitas nulla etc.”. Lippay Trinkellhez. Pozsony, 1664. október 19. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 380. – A primás kijelentését szokásos borúlátásaként, vagy esetleg kifejezetten akként is értelmezhetjük, hogy ekkor már gyaníthatta, a Rajnai Szövetségtől sem várhat segítséget (Mainzból még nem jöhetett válasz, de von Galentől már igen, és a hadak oszlani kezdtek már). Utóbbira utal, hogy Róma felé kezd tájékozódni (amit persze a birodalmi segítségkéréssel párhuzamosan is megtehetett): „De Szechio Romam mittendo nihil mihi respondit Reverentia Vestra. In reliquo eandem benevalere cupio meque sacris precibus commendo.” Uo. Erről további adatot vatikáni kutatásaink során nem találtunk (az állítólag Barberini bíborosnak írt level sem). Ki lehet a Rómába küldendő Széchy? Ilyen jezsuitát, kanonokot, papot a korszakból nem ismerünk. Talán a fiatal Széchy Péter? A magyar epizkopátus politikai orientálódására a Szent-szék irányában ld. Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, Germania vol. 175. fol. 636r–638v (eszerint Szelephény kancellár 1665 novemberében arról tájékoztatta Giulio Spinola nunciust, hogy a birodalomba történő betagozódás protestánsok által szorgalmazott elképzelése helyett a katolikusok inkább azt szeretnék, hogy az újonnan választandó uralkodó a pápa törvényes investitúrája által gyakorolja hatalmát a rendek felett). Vö. *Tusor Péter*: Szelephény György. In: Szürke eminenciások a magyar történelemben. Szerk. Szentpéteri József. Kossuth, Bp., 2003. 68–69. – A Lipót iránti lojalitása ellenére, amit az iménti idézetben is szépen kifejez, a pusztítások kapcsán Montecuccoli mellett az uralkodó felelősségét is felveti a viszonyokért, melyek robbanással fenyegetnek: „Ista sciuntur a Caesare et praesertim Montecuccolio, neque emendantur, aut patraiores reprehenduntur. Valde timeo, ne brevi ex hac patientia laesa maior furor emergat totius nationis etc.” Lippay Trinkellhez. Pozsony, 1664. október 23. EKK Coll. Heveness. tom. 16. p. 384. A levél dúlásokkal kapcsolatos részét ismerteti *Pauler Gy.*: i. m. (12. jz.) I. 23.; vö. CST I/1. nr. 445. (idézi pl. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi száz napja i. m. [59. jz.] 324.).

114 Egyedül a kölni választó képviselője akart tiltakozni ez ellen, de végül a salzburgi érsek közbelépésére a protestációra nem került sor. Carlo Carafa nuncius jelentése a pápai Államtitkárságnak. Bécs, 1664. november 15. *Levinson, A.*: i. m. (51. jz.) I. nr. 426.

1664-ben. Az eredmény ennél több lett. E két esztendő, kiváltképpen 1664 forduló-pont az 1608-tól működő rendi dualizmus történetében. A feltárt és elemzett források a Lippay–Zrínyi-viszony testközeli bemutatásán túl ezt a fordulatot, valamint a birodalmi rendek októberi megkeresése kapcsán annak különleges nemzetközi vetületét tárják elének a Habsburg hatalmi berendezkedés addigi fő hazai exponense részéről.

Magyar szempontból Lippay György primásnál hitelesebben, legyen szó akár a kortársakról, akár későbbi korok történészeiről, aligha ítélné meg bárki a korabeli Habsburg politikát, a bécsi udvar belső viszonyait. Amikor tehát egy, a korábinál realisabb Zrínyi-kép kezd körvonalazódni,¹¹⁵ abban ezeket az adatokat, az udvar és a magyar rendek közötti töréspontot is a maga jelentőségében és súlyában érdemes megjeleníteni.

Az itt és a kapcsolódó előpublikációkban közölt, elemzett forrásoknak¹¹⁶ mindemellett be kell majd épülniük a korszak régóta ismert fontos kulcsdokumentumaira irányuló narratívákba.¹¹⁷ Ennek elvégzése azonban más kutatások és kutatók feladata marad.

PÉTER TUSOR

THE PRIMATE, THE BAN AND THE COURT OF VIENNA (1663–1664)

The aim of the study was to examine and analyse in detail, in the framework of a research on the political role of the ecclesiastical estate (*status ecclesiasticus*), especially in the early modern era, and on the basis of newly discovered sources, the measures taken by its leader, György Lippay, primate of Hungary (1642–1666) in the interest of Miklós Zrínyi, ban (*banus*) of Croatia (1647–1664) in the court of Vienna during 1663–1664. After 1608, the Hungarian political establishment was characterised by the so-called „dualism of estates”. In practice it meant that the ruler and the estates, or rather their leaders, the palatine and the archbishop of Esztergom, primate of Hungary, exerted political power together. Until the period examined here, primate Lippay was regarded as the main exponent of Habsburg authority in Hungary.

From 1663 Lippay, who had previously treated Miklós Zrínyi with mistrust and even as a political opponent, became his determined protector in the court. In the summer of 1663 he not only tried to get reinforcements for Zrínyi-Újvár, but also laboured for the

115 Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. Hadtörténelmi Közlemények 127. (2014) 4. sz. 867–880.

116 PUGW 10. 166–182.; Tusor P.: Lippay primás, a vasvári béke és a német birodalmi rendek i. m. (85. jz.) és Uő: Trinkell Zakariás primási gyóntató küldetése i. m. (40. jz.).

117 Pl.: Oktatás jó elmélkedésre. Kiad. Bene Sándor–Szabó Sándor. Hadtörténelmi Közlemények 113. (2000) 437–476.: Jo Emlékeztű Magyar Országgi Palatinus Wesselyény Ferencz, n[a]gy Esztergami Érsek Lippay György s- Judex Curiae Nadasdy Ferencz, és Horváth Országgi Bán Zrínyi Péter Haza fiusságoktul viseltettvén Nemett Nemzett igája ala vetett Haza szabaditassára valo Elmélkedések. Vö. Urbán Péter: A Náadori emlékirat és a Ráday-emlékirat (Oktatás jó elmélkedésre) szerzőségének kérdéséről, http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Urbán_Peter.pdf; R. Várkonyi Ágnes: Navigare necesse est. A Náadori emlékirat az újabb kutatások koordinátáin. In: Uő: Európa Zrínyije i. m. (12. jz.) 346–382.

dispatch of eight thousand German soldiers under the command of Zrínyi to make him able, together with his own troops and the soldiers of the local Hungarian lords, to start military operations against the Ottomans. While trying to convince in long letters duke Johann Ferdinand Porzia, president of the Secret Council, he also sent to the imperial court his Jesuit confessor, Zakariás Trinkell, provided with detailed instructions, and giving him new information all the time. He also put to work his extensive network of Jesuit connections. The mission of Trinkell was repeated in the middle of August 1664. According to the new instructions of Lippay, which dwelt on the merits and grievances of the ban, Trinkell was given the task of achieving that Zrínyi should be given a convenient commanding post and an independent army in the war against the Ottomans.

Yet the imperial court concluded an armistice with the Ottomans already on 10 August 1664 at Vasvár, news of which only reached the Hungarian political leaders late in September. Probably after informally consulting the main representatives of the estates, among them Zrínyi himself, Lippay turned through Trinkell to bishop Christoph Bernard von Galen of Münster, one of the leaders of the Rhenish Alliance, then staying in Vienna, to protest against the peace, which had been made in complete secrecy, and was utterly unfavourable to Hungary. He drew attention to the fact that the agreement was equally injurious to the Empire, and proposed instead the immediate recuperation of Érsekújvár, which had been lost in 1663. It was in the wake of the failure of this hitherto unknown diplomatic mission that the idea of an anti-Habsburg conspiracy (the so-called Wesselényi conspiracy) came to the fore.

1663, and especially 1664 are turning points in the history of the dualism of estates which had been functioning since 1608. While also shedding light on the relationship between Lippay and Zrínyi, the newly found sources analysed in this study mainly enlighten this turn and, in connection with the approach of the imperial estates in October, its special international aspects.

CONTENTS

STUDIES

Károly Goda: „Ecce panis angelorum”. Medieval Corpus Christi Festivities and Processions in Vienna and Buda in a Central European Perspective	183
Péter Tusor: The Primate, the Ban and the Court of Vienna (1663–1664)	219
Orsolya Völgyesi: The Generation of László Szalay in the Lure of Kölcsey	251

WORKSHOP

Viktória Kovács: The Background to the Landowning of the Premonstratensians of Lelesz at Szalóka	265
János Buza: The Draw Bench Thrown into the Danube. On Minting in Hungary before 1526	281
György Kurucz: Interests of Allied Powers, Protestant Sympathies, Military Realities: Prince Rákóczi's Freedom Fight and the English Diplomatic Mediation	299
Bálint Varga: The Barbarian Past and the Glory of the Nation	319
Miroslav Michela: „A Home Should Be a Home to All Its Sons”. Cultural Representations of the Cult of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period	333

E számunk szerzői

BUZA JÁNOS, az MTA doktora, ny. egy. tanár (Budapesti Corvinus Egyetem) • GODA KÁROLY PhD, posztdoktori ösztöndíjas (Palacký Egyetem, Olomouc) • KOVÁCS VIKTÓRIA, PhD-hallgató (Szegei Tudományegyetem) • KURUCZ GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, habil. egy. docens (Károli Gáspár Református Egyetem) • MIROSLAV MICHELA PhD (Prágai Károly Egyetem/Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) • TUSOR PÉTER, az MTA doktora, egy. docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), kutatócsoport-vezető (MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája) • VARGA BÁLINT PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • VÖLGYESI ORSOLYA PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet